

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2020 30 stp

Handelshøyskolen
Bernt Aarset

Veien fra praktikant til entreprenør

- En casestudie av styrker og svakheter ved en entreprenøriell utdanning ved et oppdrettsanlegg i Chokwè, Mosambik.

The road from trainee too entrepreneur

- A case study about strengths and weaknesses of an entrepreneurial education at an aquaculture facility in Chokwè, Mozambique.

Trine Lind Vestli

Entreprenørskap og innovasjon

Forord

Min masterbesvarelse markerer slutten ved min masterstudie i entreprenørskap og innovasjon ved NMBU. De to årene på NMBU har vært fylt med mye glede, bratte læringskurver og engasjement. Det er klart at disse to årene har gitt meg mye å være takknemlig for.

En del av studiet mitt var deltok jeg på Gründerskolen i Houston, Texas. Dette var noe som vekket et enormt engasjement i meg. Jeg jobbet i en start-up innenfor olje- og gassindustrien. Dette var noe jeg ikke hadde noen kjennskaper i fra før av. Å jobbe innenfor et nytt felt og kjenne på suksessen, var en utrolig mestringsfølelse. Dette var også en av årsakene til at jeg ønsket å utforske et nytt felt innenfor entreprenørskap, og skrive oppgave om noe ukjent.

Spesielt ønsker jeg å takke Morten Høyum fra Frost Innovation AS (FIAS), som gjorde denne muligheten til virkelighet, og som har vært min kontaktperson. Han har hjulpet til å tilrettelegge ting for meg og bidro til at oppholdet mitt ble flott. Jeg ønsker også å takke Papa Pesca-administrasjonen som hjalp meg i Mosambik selv med svært hektiske hverdager. De deltok på intervjuer, og tilrettela for at jeg skulle få intervju praktikanter.

Tusen takk til Bernt Aarset, som gjorde meg oppmerksom på prosjektet og har vært min veileder. Han har bidratt til å finne problemstilling, teori og hjulpet meg i mål. Tusen takk til tolken, Josè som oversatte de fleste av intervjuene. Uten han så hadde det ikke vært mulig.

Helt til slutt vil jeg takke mine kolleger i Ungt Entreprenørskap Buskerud, min mentor fra førsteåret, og samboer som har hjulpet meg med gjennomlesing, motivasjon og kritikk.

Ås, 02.06.2020

Trine Lind Vestli

Sammendrag

Norges Vel startet et prosjekt i 2011 på Madagaskar for å skape bærekraftig oppdrettsnæring, redusere fattigdom og arbeidsløshet (Norges Vel, 2011). Det ble etterhvert en suksess og skapte både næringsgrunnlag og lønnsomhet for mer enn 250 husholdninger (Norges Vel, 2017). Ettersom at prosjektet ble en suksess, ønsket Norges Vel å starte opp en liknende pilot i Mosambik. Norges Vel startet opp piloten i 2017 i Chokwè, Mosambik (Norges Vel, 2017). Dessverre har ikke piloten i Mosambik gitt de samme resultatene som på Madagaskar, det har vært nesten ingen entreprenøriell utvikling i prosjektet. Selv om prosjektet har et godt markedsgrunnlag, lønnsomhet, teknisk opplæring av akvakultur-praktikanter og økonomisk hjelp fra Norges Vel, så fører det ikke til samme resultater. Mosambik er en enhetlig republikk i Afrika med rundt 30 millioner innbyggere. Ettersom at de har vært en kolonial stat, preget av mye krig, politisk uro og dårlig økonomi, har det vært lav entreprenørutvikling (Dana & Galbraith, 2006). Temaet mitt, om «entreprenøriell utvikling i Mosambik, fra et individperspektiv» kan bidra til et nytt syn på utfordringene knyttet til lite entreprenøriell utvikling. Det er foreløpig skrevet mye om ulike studier gjort på makronivå, men jeg ønsker å se på dette på mikronivå. Jeg vil se på entreprenøriell utvikling fra et individperspektiv. Min besvarelse kan derfor muligens bidra til et annet syn på utfordringene som er knyttet til lite eller ingen entreprenøriell utvikling.

Det er gjennomført flere semistrukturerte dybdeintervju av både tidligere- og nåværende deltagere, samt rådgivere på Papa Pesca anlegget. Videre er det gjennomført deltagende observasjon og feltsamtaler. Utgangspunktet for problemstillingen har derfor blitt «*Hvorfor starter ikke praktikanter på oppdrettsanlegget i Mosambik egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram?*» Undersøkelsene har gitt funn som avdekker flere faktorer som kan ha betydning for entreprenørvirksomheten og det er også gitt indikasjoner på hvor stor eller liten betydning enkelte av faktorene kan ha hatt eller har. Studien konkluderer med at enkelte av faktorene har hatt en betydning for å starte egen virksomhet etter endt opplæringsprogram. Faktorene har også hatt ulike betydninger, men det er en faktor som har hatt størst betydning, som økonomi.

Innhold

Forord.....	1
Sammendrag	2
Oversikt over figurer, tabeller og vedlegg	5
Kapittel 1- Introduksjon.....	6
En introduksjon til Mosambik.....	6
Tema og problemstilling	6
Formidling og relevans	7
Casebeskrivelse.....	7
Besvarelsens struktur	8
Kapittel 2 - Bakgrunn.....	9
Bakgrunn for oppgaven.....	9
Entreprenørskap	9
Entreprenørskap og økonomisk vekst i Afrika	10
Kapittel 3 - Teori.....	14
Entreprenørskap gjennom utdanning	14
Konseptuelt rammeverk	16
Forskningsspørsmål	23
Kapittel 4 - Metode	24
Opptak av intervju.....	24
Kombinasjon av flere former for intervju	25
Utvalg og rekruttering.....	26
Datainnsamling	27
Deltagende observasjon	29
Gjennomføring av intervju og analyse.....	30
Validitet og reliabilitet	31
Etiske avveininger.....	32
Kapittel 5 - Analyse og resultater	34
Beskrivelse av utvalget	34
Hva kjennetegner programmet og deres utvelgelse?	35
«The conceptual framework»	36
Økonomiske utfordringer og erfaringer	42
Praktikantenes læringsutbytte og erfaring.....	44
Praktikantenes involvering i oppdrettsanlegget	46
«Hands on training»	47

Hvordan kan programmet forbedres?	49
Etter endt program	50
Nåværende praktikanter	51
Sekundære kilder	51
Oppsummering.....	53
Kapittel 6 - Diskusjon	55
Utformingen av opplæringsprogrammet	55
Studentenes motivasjon for å delta	59
Rekruttering av studentene	63
Oppsummering.....	65
Kapittel 7 - Konklusjon.....	67
Litteratur	72

Oversikt over figurer, tabeller og vedlegg

Figurer:

Figur 1: Det konseptuelle rammeverket - de tre fundamentene.....21

Figur 2: Hvordan rekruttering og motivasjon er knyttet til suksess.....22

Tabelloversikt:

Tabell 1: Oversikt over feltarbeidet.....28

Tabell 2: Oversikt over informanter35

Tabell 3: Informanter bestående av praktikantene og deres utdannelsesbakgrunn.....35

Tabell 4: Oversikt over faktorene informantene nevner.....37

Tabell 5: Oversikt over de viktigste funnene.....53

Vedlegg:

Bred intervjuguide.....77

Samtykkeskjema.....78

Kapittel 1- Introduksjon

En introduksjon til Mosambik

Mosambik er en enhetlig republikk i Afrika sør for Sahara ved østkysten av kontinentet. Det er ca. 30 millioner innbyggere (FN-sambandet, 2020), og det snakkes mange forskjellige dialekter. Portugisisk er det offisielle språket (Lopes, 1998). Til tross for FNs beslutning om avkolonisering av afrikanske land, var Mosambik underlagt portugisisk styre frem til 1975 (UNDP, 2004, s. 6.). Etter at Portugal trakk makten sin, falt Mosambik i turbulente tider med borgerkrig som ble avsluttet i 1992 (Hem og Orre, 2019). Fra den tid har landet gradvis fått økonomisk fremgang og økt politisk stabilitet. Selv om det økonomiske vokser, lider de fremdeles av fattigdom. I 2014/2015 bodde nesten halvparten av befolkningen under den nasjonale fattigdomsgrensen (UNDP, 2004, s. 7), og er fremdeles rangert lavt på «international indicators of competitiveness and business environment» (Robb, Valerio og Parton, 2014, s. 22).

I følge Leo Paul Dana og Craig Galbraith (2006) må entreprenørskap i Mosambik sees i sammenheng med landets historie som en kolonial stat og et land preget av krig, politisk uro og dårlig økonomi. Entreprenørskap er viktig fordi det bidrar til å generere jobber, økonomisk vekst og velstand, samt at det bidrar til sunn konkurranse i økonomien (Nielsen, Klyver, Evald og Bager, 2012, s. 5 og 6). I Dana og Galbraith (2006) sin studie ble utfordringene med entreprenørutvikling i Mosambik på 1990-tallet dokumentert. De peker på at på den tiden tilhørte 80 % av den mosambikanske befolkningen svart økonomi og kriminalitet. Myndighetene tok 50 % skatt fra selskaper, i tillegg til at de var korruperte. Videre var det vanskelig å få lån fra lokale banker, da borgere i Mosambik ikke hadde noen sikkerhet å tilby til gjengjeld lånene de fikk (Dana & Galbraith, 2006, s. 192).

Tema og problemstilling

Det er gjort flere studier på entreprenørskap i Afrika, og dette vil jeg presentere senere i besvarelsen. Det finnes blant annet en studie fra ca. 1990 fra Mosambik som drar frem ulike faktorer som kan være årsaken til lite entreprenøriell utvikling. Faktorene som nevnes er blant annet manglende politisk tilrettelegging for entreprenørskap, økonomiske hindringer og manglende lån fra banken (Dana & Galbraith, 2006). Studiene beskriver problemstillinger på makronivå, men min forskning og besvarelse vil være på mikronivå. Temaet mitt, om «entreprenøriell utvikling i Mosambik, fra et individperspektiv» kan bidra til et nytt syn på

utfordringene knyttet til lite eller nesten ingen entreprenøriell utvikling. Min problemstilling vil derfor lyde som følgende:

“Hvorfor starter ikke praktikanter på oppdrettsanlegget i Mosambik egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram?»

Formidling og relevans

I 1975 ble Mosambik frigjort fra Portugal og har siden da slitt mye med økonomien. Landet er en av verdens fattigste selv om økonomien har vokst raskt siden 1990. De er avhengig av å få bistand fra andre land da over halvparten av befolkningen lever i fattigdom (FN, 2019). Når det gjelder norsk bistand, så har Norges Vel, den norske ambassaden i Mosambik og FIAS bidratt med mye ressurser og tid på pilotprosjektet Papa Pesca. Norge har i flere tiår bidratt til å utvikle akvakultur i Afrika. Mine funn fra anlegget kan bidra til at involverte parter i piloten kan igangsette konkrete tiltak og endringer for å motvirke årsakene til lite entreprenøriell utvikling. Dersom funnene er overførbare til andre lignende prosjekter kan det tenkes at tiltakene kan iverksettes også i andre prosjekter på nasjonalt nivå.

Casebeskrivelse

Papa Pesca er delt inn i tre: Papa Pesca, Papa Alevino og Papa Pecùaria. Papa Pesca er morselskapet og driver et opplæringsprogram innenfor oppdrett av tilapia. Det er kun plass til tolv praktikanter på anlegget, og hver 4. måned så er syklusen over og det kommer en ny praktikant. Det pleier å være omtrent like mange menn og kvinner på anlegget. Siden programmet startet har det vært over 40 praktikanter som har fullført sitt opplæringsprogram. Hensikten er at praktikantene skal lære hvordan de skal drive et akvakulturanlegg og starte opp en egen virksomhet etter endt program. Programmet mottar over 100 søknader per halvår. Før praktikantene blir valgt ut, må de gjennom en utvelgelsesprosess, hvor de må sende inn søknad og møte til et intervju.

De tolv praktikantene bor i et eget hus på anlegget og mottar lønn. Anlegget består av 24 dammer og driver oppdrett av tilapia. Hver praktikant har ansvaret for to dammer. Det føres statistikk på oppdrettets utvikling og lønnsomhet. Beskrivelsen av casestudiet og utformingen av opplæringsprogrammet i piloten vil bli nærmere beskrevet.

Besvarelsens struktur

Kapitlet ovenfor har introdusert teamet samt belyst formidlingen og relevansen for temaet. Bakgrunnen for valg av tema presenteres i kapittel 2. Videre følger kapittel 3 hvor det teoretiske rammeverket for besvarelsen baseres på. Gjennomføringen av intervju og metode presenteres i kapittel 4, her fremgår også en oversikt over informantene. I kapittel 5 presenteres analyse og funn. Drøfting og diskusjon av funnene opp mot teori fremgår i kapittel 6. Avslutningsvis presenteres konklusjonen i kapittel 7. Ved å lese hele besvarelsen vil man finne ut hvilke faktorer som har betydning for å starte egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram i Mosambik.

Kapittel 2 - Bakgrunn

Bakgrunn for oppgaven

Norges Vel startet et prosjekt i 2011 på Madagaskar for å skape bærekraftig oppdrettsnæring, redusere fattigdom og arbeidsløshet (Norges Vel, 2011). Det ble etterhvert en suksess og skapte både næringsgrunnlag og lønnsomhet for mer enn 250 husholdninger (Norges Vel, 2017). Da prosjektet ble en suksess, ønsket Norges Vel å starte opp en liknende pilot i Mosambik. De startet opp piloten i 2017 i Chokwè, Mosambik (Norges Vel, 2017). FIAS har vært en av de store aktørene som har bidratt i piloten på vegne av Norges Vel og den norske ambassaden i Mosambik. Prosjektet er finansiert gjennom den norske ambassaden i Mosambik (Norges Vel, 2017). Dessverre har ikke piloten i Mosambik gitt de samme resultatene som på Madagaskar, det har vært nesten ingen entreprenøriell utvikling i prosjektet. Selv om prosjektet har et godt markedsgrunnlag, lønnsomhet, teknisk opplæring av akvakultur-praktikanter og økonomisk hjelp fra Norges Vel, så fører det ikke til samme resultater. Å være med på dette, gav meg en gyllen mulighet til å skrive om entreprenørskap i internasjonal kontekst. Selv kjenner jeg kun til den norske, og jeg så derfor dette som en mulighet til å utforske en ny entreprenøriell kontekst. Videre var det også interessant at prosjektet fungerte i et land i Afrika, men ikke et annet.

Entreprenørskap

Entreprenørskap er et globalt fenomen – en forretningspraksis – og omfatter en rekke forskjellige definisjoner. Romeo V. Turcan og Norman M. Fraser (2018) har i sin bok «*Multi-disciplinary Perspectives on Entrepreneurship*» kartlagt de forskjellige perspektivene og inkluderer både mikro-, meso-, makro- og metanivå. Disse er spredt over forskjellige felt som filosofi, jus, utdanning, teknologi osv. Derfor vil de neste avsnittene presentere et lite utvalg av definisjoner av entreprenørskap, og deretter vil det oppsummeres til en definisjon som jeg anser som relevant for min casestudie.

En av de første faglige definisjonene av entreprenørskap kom i 1732 og ble definert av Richard Cantillon som «the willingness of individuals to carry out forms of arbitrage involving the financial risk of a new venture» (Minniti & Lévesque, 2008, s. 603). Over tid har denne definisjonen endret seg, og i moderne tid har entreprenørskap blitt definert som «the process of designing, launching, and running a new business» (Mabogunje, Hansen, Berg, 2018, s. 60).

Forskere som knytter økonomi og entreprenørskap tett sammen, definerer entreprenørskap som en motor bak økonomisk vekst og skapere av arbeidsplasser innen lokalsamfunn, regioner og nasjoner (Minniti & Lévesque, 2008, s. 605). Andre eksperter ser på entreprenørskap som personlige egenskaper, talenter og ferdigheter som trengs for å lykkes i virksomheten.

Foss og Klein (2012, s. 28) har utformet sine egne rammer og delt begrepet entreprenørskap i tre perspektiver: yrkesmessig, strukturelt og funksjonelt. Yrkesperspektivet definerer entreprenørskap som en aktivitet der et individ skaper sin egen virksomhet og velger å bli selvstendig næringsdrivende (Foss & Klein, 2012, s. 30; Valerio, Parton & Robb, 2014, s. 17). Strukturelle perspektiver ser på et firma som en helhet der entreprenørskap er relatert til hvordan disse firmaene er strukturert i markedet. Både yrkesmessige og strukturelle perspektiver har en tendens til å fokusere på resultatene av entreprenørskap (Foss & Klein, 2012, s. 29). Funksjonelle perspektiver definerer entreprenørskap som en adferd, aktivitet eller funksjon. Det som skiller funksjonelle fra yrkesmessige og strukturelle perspektiver er at det funksjonelle perspektivet fokuserer på prosessen med entreprenørskap, snarere enn å være en sysselsettingskategori eller en markedsstruktur (Foss & Klein, 2012, s. 29).

Det som kan trekkes ut av disse definisjonene er at entreprenørskap handler om individets kreativitet og evne til å se etter nye muligheter, ta beslutninger og risiko. Det handler også om evnen til å starte og drive en ny virksomhet, og få den til å passe på markedet. Disse aktivitetene og prosessene fører til verdiskaping, enten det er for et individ eller en bedrift, et lite samfunn eller en nasjon.

Entreprenørskap og økonomisk vekst i Afrika

Afrika er det nest største kontinentet i verden, som består av 54 land diversifisert etter kultur, verdier, politikk og religioner (Thuesen, Leraand, Sæbø, 2011). I 2015 nådde befolkningen på kontinentet 1,2 milliarder mennesker. Til tross for stor befolkning, spiller Afrika en relativt liten rolle i verdensøkonomien med bare 3,5 % av verdens totale bruttonasjonalprodukt (Sæbø, 2019). Det er ikke noe nytt at entreprenørskap spiller en viktig rolle i økonomisk vekst, men dette betyr ikke at det ikke var noe entreprenørskap i Afrika før nyere tid (Ratten & Jones, 2018, s. 11). Dette er grunnen til at det er interessant å gjennomgå studier om entreprenørskap, og faktorer som spiller bak entreprenøriell- og økonomisk utvikling i Afrika.

Under FNs avkoloniseringsprogram i 1960 bestemte FN seg for å avvikle kolonialismen og gjøre kolonistatene fri, og det ble ikke tillatt å etablere nye kolonier (FN-sambandet, 2019). Omtrent på samme tid ble entreprenørskap et “field of study» i Afrika (Nafziger, 1970; Kilby, 1983; Naude & Havenga, 2005), men forskningen var beskjeden. Noen økonomiske forskere fremhever at den beskjedne tidligere forskningen på feltet er forårsaket av liten voksende økonomi og lav entreprenøriell utvikling (Naude & Havenga, 2005, s. 101), en uttalelse som forskerne indirekte synes å være enig i. Nafukoho og Muyia (2010, s. 99; Ratten & Jones, 2018, s. 11) hevder at «In Africa, entrepreneurship has existed since time immemorial. Barter trade existed in and along the African coast before the money economy came into existence».

Som illustrert betyr mangelen på tidlige studier på entreprenørskap ikke nødvendigvis at det var mangel på utvikling av entreprenørskap i Afrika. Mangelen på dokumentasjon om entreprenørskap kan også skyldes mangelen på forskning på feltet, og forskeres uenighet om hva de skal se etter. I tillegg anvendte forskere som studerer entreprenørskap i Afrika også europeiske og amerikanske entreprenørskapsteorier, og som har skapt skjevheter om afrikansk entreprenørskap (Ratten & Jones, 2018, s. 18). Imidlertid kan det diskuteres om afrikansk entreprenørskap på den tiden nå bidrar til økonomisk vekst. Som tidligere påpekt representerer Afrika fortsatt en liten brøkdel av verdens økonomi.

I løpet av de to siste tiårene har studiene på feltet akselerert. Ny forskning om entreprenørskap i Afrika inkluderer temaer som forholdet mellom inntekt og entreprenørskap, afrikansk entreprenørskap knyttet til global handel, gründerklynger, gründernettverk og forhold mellom økonomiske begrensninger og entreprenøriell suksess (Naude & Havenga, 2005). I nyere tid har feltet for kvinner og entreprenørskap også vokst (Udong, 2013). Statistikk fra 2015 indikerer at 17 % av kvinnene engasjerte seg aktivt i en tidlig fase av entreprenørielle aktiviteter og ble rangert som en av de høyeste i verden (Nyakudya, Simba, & Herrington, 2018, s. 294; Global Entrepreneurship Monitor 2015). Videre har forskere på entreprenørskap lagt vekt på koblingen mellom utdanning og entreprenøriell aktivitet (Friedrich & Visser, 2006), et tema jeg kommer mer tilbake til. Disse nevnte studiene kan være en indikasjon på at det skjer mye på den afrikanske entreprenørielle fronten, men det forklarer ikke sammenheng bak entreprenøriell- og økonomisk utvikling.

Det som ser ut til å være kjernen i den økonomiske utviklingen, og en tendens til alle afrikanske land, er den typen foretak som stiger som resultat av entreprenørvirksomhet. Afrikansk økonomi består av entreprenører, formell sektor med mulighetsdrevne

entreprenører og uformell sektor som består av nødvendighetsdrevne entreprenører (Ratten & Jones, 2018, s. 14). Den sistnevnte gruppen er den som dominerer afrikansk entreprenørlandskap. Individuelle entreprenører, små og mellomstore bedrifter og familiebedrifter, og står for 80 % av sysselsettingen (Ratten & Jones, 2018, s. 13; African Economic Outlook, 2012). Disse foretakene har et lite antall ansatte og er uregistrerte (Jones & Ratten, 2018, s. 14). Til tross for det høye «*women contribution into entrepreneurship*», er arbeidsledigheten i Afrika estimert til 61 % (World Bank, 2019).

Det kan være vanskelig å innovere utviklingen hvis myndighetene ikke tar grep. Regjeringens evne til å tilrettelegge for administrativ infrastruktur og fremme tiltak for å utvikle entreprenørskap spiller en nøkkelrolle i entreprenørutvikling (Ratten & Jones, 2018, s. 17). Mønstre indikerer at afrikanske myndigheter har tendenser til å prioritere statlige organisasjoner, noe som får afrikanske land til å lide av «*excessive administration processes and excessive tax systems that impact negatively upon the small business community and entrepreneurial spirit*» (Ratten & Jones, 2018, s. 17).

Imidlertid må utviklingen av entreprenørskap sees individuelt fra et land til et annet. Til tross for en felles historie, kan utviklingen av land utfolde seg annerledes. Mens det er afrikanske land har lovende utsikter, er det andre som sliter mer (Ratten & Jones, 2018, s. 13).

Som i mange andre land har Afrika sør for Sahara også vært en faktor for økonomisk vekst. Derfor er det interessant etter en studie som ble gjennomført av Verdensbanken i 2014. Studien ble gjort i Ghana, Kenya og Mosambik på grunn av deres «*strong growth trajectories*» (Robb et al., 2014, s. 3). I 2014 var det 31 Entrepreneurial Education Training Programs (EET) i Mosambik, som også «*was targeting vulnerable potential entrepreneurs*» (Robb et al., 2014, s. 2). Videre nevnes det:

EET programs are insufficiently tailored to their participants' backgrounds and needs, and they suffer from lack of coordination and information sharing. Despite the program diversity just described, too many EET programs fail to tailor their curriculum and methods to their audience and its needs (s. 3).

Rodrik (2016) antyder at for å sikre fortsatt økonomisk vekst i Afrika fremover, må det legges mer vekt på entreprenørielle muligheter. Dette skyldes entreprenørskap som involverer å identifisere muligheter i en markeds plass slik at det kan være praktiske utfall. Ofte er det behov for fleksibilitet i måten mulighetene blir evaluert slik at ressurser kan samles. Dette

innebærer å ta beslutninger om risikoer og fordeler forbundet med å utvikle ideen. Muligheter oppdages på forskjellige måter avhengig av miljøsammenheng (Ratten & Jones, 2018, s. 12).

Det er tre hovedtyper av entreprenørielle muligheter: anerkjennelse, oppdagelse og skapelse (Sarasvathy, Dew, Velamuri & Venkataraman, 2003, s. 141-160). Anerkjennelse innebærer å være klar over forretningsidéer som kan føre til økonomisk gevinst. Oppdagelse handler om å finne nye måter å drive virksomhet på. Opprettelse refererer til å starte nye virksomheter som er innovative eller nye for tidligere eksisterende selskaper (Ratten & Jones, 2018, s. 12).

Kapittel 3 - Teori

Dette kapittelet handler om det teoretiske rammeverket for masteroppgaven. Litteraturen omtaler flere forskjellige kriterier som er viktige for rekrutteringen til et entreprenørskapsprogram. Programmene bruker også forskjellige utvelgelsesprosesser, og det vil derfor være forskjellige metoder for hvordan de rekrutterer mennesker til de forskjellige programmene. Litteraturen deler opp programmene i to: opplæringsprogram (Education Training program/ET) og utdanningsprogram (Entrepreneurial Education/EE). Dette kommer jeg mer tilbake til i kapittelet.

Entreprenørskap gjennom utdanning

For å øke økonomisk vekst og innovasjon, nevner økonomer at en av nøkkelfaktorene er entreprenørskap (Huber, Sloof og Van Praag, 2012, s. 2). For å utvikle entreprenørskap er utdanning en faktor som nevnes i teorien (Huber et al., 2012, s. 20). Resultatene viste at effekten av entreprenørskapsutdanning er størst når den begynner i en tidlig alder (Huber et al., 2012, s. 20). Tidligere forskning har satt rammene for temaet for oppgaven (Everett & Furueth, 2012 s. 95). Forskningen til Leo Paul Dana og Craig Galbraith (2006) er spesielt viktig. I deres artikkel om entreprenørskap i Mosambik trekker de linjer mellom strukturelle mekanismer som regjeringspolitik, korrupsjon og liten entreprenørutvikling i landet (Dana og Galbraith, 2006). Deres perspektiver er viktig fordi de barrierene de nevner kan tenkes at fortsatt gjelder i dag. Videre er deres perspektiver viktige å ha med videre for å se på hvordan dette oppleves på et individnivå og om praktikantene er klar over disse barrierene før de søker seg inn på programmet.

Entreprenørskapsutdanning eksisterer over hele verden. Det handler om å lære eller å tilegne seg kunnskaper om å starte opp en bedrift eller å utvikle en. Det er flere forskere som vektlegger at økonomisk vekst og entreprenørskap er nært knyttet sammen (Minniti & Lévesque, 2008, s. 605). Joseph Schumpeter, en kjent økonom hevder at entreprenøren er hovedkilden til utviklingen av økonomisk vekst. (Nielsen et al., 2012, s. 8). Dette begrunner han med at entreprenøren er en innovatør som kan kombinere flere ting, samt ser nye muligheter innenfor økonomien. En entreprenør kan også innovere ved å ta i bruk allerede eksisterende muligheter og overføre muligheten til et nytt marked. Dette kan både bygge på personlige egenskaper og opplæring, og etter det som nevnes av Robb et al., 2014 så kan

begge disse ha en betydning. Rammeverket til Robb et al., 2012 og teorien til Rauch og Frese, 2007 beskriver at enkelte personkarakteristikk kan ha betydning for om en entreprenør blir suksessfull eller ikke. Derimot nevner Robb et al., 2014 og Huber et al., 2012 at opplæring også kan ha en betydning.

For å fortsette økningen av entreprenøriell aktivitet og økonomisk vekst er det behov for entreprenører (Huber et al., 2012, s. 2). «The entrepreneur is a person who obtains and distributes resources at risk, thereby bringing the economy towards equilibrium» (Nielsen et al, 2012, s. 7). Entreprenørskap bidrar til sunn konkurranse innenfor økonomien, dette er fordi entreprenøren hele tiden ser etter nye muligheter, produkter, servicer og prosesser i et nytt marked. (Nielsen et al, 2012, s. 6). Et eksempel som nevnes er fra Danmark og de nye vindturbinene som alternativ energi. Turbinene skapte en ny industri med stor innvirkning for oss til å løse nåværende og fremtidige miljø og klimaproblemer. (Nielsen et al, 2012, s. 7). Målet med utdannings- og opplæringsprogrammene for entreprenørskap er å tilskrive enkeltpersoner til å utvikle holdninger, kunnskap og ferdigheter som må til for å starte entreprenøraktivitet og stimulere til entreprenørskap (Robb et al., 2014, s. 7). Videre nevnes det at programmene er basert på: «research that indicates that some entrepreneurial behaviors can be taught and learned» (s. 7). Forskningen indikerte at noen av ferdighetene ofte starter tidlig i deres unge voksne liv eller «when they are potential or practicing entrepreneurs» (Robb et al., 2014, s. 7).

Robb et al. (2014, s. 13-14) deler inn EET-programmer (Entrepreneurial Education and Training programs) også kalt entreprenørskapsprogrammene inn i to kategorier: utdanningsprogrammer (EE) og opplæringsprogrammer (ET). Dette ble introdusert i en global studie som omhandler entreprenørskapsutdanning og treningsprogrammer. Det henvises til Valerio et al., 2014. Programmene kjennetegnes ved deres «their variety of program objectives or outcomes» og deres målgrupper (Robb et al., s. 13-14).

Utdanningsprogrammer om entreprenørskap (EE) fokuserer på å bygge generell kunnskap og ferdigheter om entreprenørskap og for entreprenørskapets formål. Målgruppen for EE-programmer er studenter i videregående utdanning og studenter ved høyere utdanning.

Opplæringsprogrammer for entreprenørskap (ET) fokuserer på å bygge kunnskap og ferdigheter for å starte en bedrift. ET-programmet retter seg mot potensielle og praktiserende

entreprenører som ikke er en del av et utdanningsprogram (Robb et al., s. 14). Spekteret er bredt og inkluderer utsatte, arbeidsløse eller inaktive mennesker, eller veldig dyktige og innovasjonsledende entreprenører. På samme måte omfatter også utvalget entreprenører med uformelle og små foretak, men også entreprenører som har virksomheter med stort vekstpotensial (Robb et al., s. 14).

Både offentlige, nasjonale og private, internasjonale aktører har vært interessert i det sistnevnte emnet, der disse aktørene jobber for å fremme entreprenørskap gjennom entreprenørskapsutdanning og opplæringsprogram (Robb et al., 2014, s. 7).

Konseptuelt rammeverk

Robb et al., 2014, (s. 15) presenterer «The Conceptual Framework» for EET-programmer (Entrepreneurial Education and Training programs). Rammeverket er basert på tre fundament: deltagere/personkarakteristikk, kontekst og utformingen av programmet/programkarakteristikk, som sammen utgjør resultatet av programmet. Valerio et al. (2014) skriver at:

The framework additionally suggests that the first two dimensions: program context and participants, can influence the operational characteristics of the program itself. In sum, a program's outcomes are shaped by both its own programmatic characteristics and the contextual and participant based moderating factors (s. 35).

Når det kommer til programkarakteristikken, så presenteres det fire hovedkategorier. Kategoriene er: Utformingen av programmet, lærerne og levering, innhold og læreplan og «wrap-around services». Disse kategoriene er byggesteinene til rammeverket og er forankret i flere diskusjoner i litteraturen samt at «they help meet the need to build a holistic framework for examining common practices across EET programs and informing EET program design or reform» (Valerio et al., 2014, s. 47). Når det gjelder utformingen av programmet så handler det om å lage en helhet, og sette sammen målet for programmet, omfanget, finansieringsmodellen og metoden de skal bruke (Robb et al., 2014, s. 47). I teorien til Huber et al. (2012) nevnes det at entreprenørskapsutdanning i tidlig alder kan ha noe å si, og dette har sammenheng med programmets utforming. Hvordan programmet er utformet, handler om hvordan de tilrettelegger for praktikantene å tilegne seg kunnskap.

Programmets kontekst er en av de andre tre fundamentene og handler om det økonomiske, politiske og det kulturelle. Dette er en av faktorene som kan være med på å påvirke utfallet av programmet (Robb et al., 2014, s. 16). Det er gjort flere studier på det økonomiske, politiske og kulturelle, og studiene viser at dette er faktorer som kan ha en innflytelse på et individs suksess om å starte en egen virksomhet (Pittaway og Cope, 2007). Det økonomiske er helt grunnleggende for å starte opp en virksomhet, og vil derfor ha en sammenheng for å bli en suksessfull entreprenør.

For å bli en suksessfull entreprenør hevder Robb et al., 2014 at personkarakteristikk kan ha en betydning og er den siste faktoren av de tre grunnleggende fundamentene som nevnes i verket. Personkarakteristikk er en faktor som nevnes mye i litteraturen om entreprenørskap og det nevnes blant annet at en suksessfull entreprenør har enkelte personlighetstrekk, som for eksempel stresstoleranse (Rauch og Frese, 2007, s. 358), dette vil ha en betydning for om entreprenøren kan tolerere stress i forhold til virksomheten. I «The Conceptual Framework» nevnes det fem kategorier som er relatert til trekkene til den enkelte deltager. Vitenskap indikerer at disse personlighetstrekkene kan påvirke resultatet av programmet. Disse fem kategoriene er: praktikantenes profil, utdanning, erfaring, intensjon og interesse samt adferden/deltagelsen (Valerio et al., 2014, s. 43).

For å få resultater i EET-programmene, er en av nøkkelfaktorene deltagerens personlighet og deres egenskaper. Det handler om hva den enkelte kan dele og ta med seg inn i programmet (Robb et al., 2014 s. 15). Dette er det som blir referert til som personprofilen, for eksempel bakgrunn, personlighet, egenskaper, interesse og intensjoner. Valerio et al. (2014) skriver at: «As is the normal practice in social research, evaluations of EET programs often segment results according to factors such as gender, age, or parental background» (Wang and Wong 2004, s. 44). Disse egenskapene er ofte en refleksjon av de foretrukne sosioemosjonelle ferdighetene mange EET-programmer har som mål å bygge. Når de går inn i et program viser deltagerne at de har disse egenskapene, som inkluderer selvtillit, risikotilbøyelighet, spenst og teamarbeid.

Disse faktorene er et stort tema i EET-litteraturen, og noen spesifikke kjennetegn har vært relatert til «positive entrepreneurial outcomes» (Luthje og Franke 2003; Rauch og Frese 2007). Dette er grunnen til at mange programmer bruker forskjellige utvelgelsesprosesser, de screener kandidater for forskjellige egenskaper. Dette er for eksempel utdanning,

arbeidserfaring og de kan bruke en personlighetstest. Noen ganger er det spesifikke egenskaper de ser etter. Rauch og Frese, (2007) skriver at det finnes en del litteratur på å definere roller til entreprenører, videre nevnes det at:

Entrepreneurs have to detect and exploit opportunities, they have to make rapid decisions under uncertainty and in a resource constraint environment, they have to work harder than most employees, and they have to possess a wide variety of skills, knowledge, and abilities (s. 358).

Videre nevnes det typiske egenskaper som passer til disse oppgavene:

Examples of traits that are matched to such tasks are need for achievement, innovativeness, proactive personality, generalized self-efficacy, stress tolerance, need for autonomy, internal locus of control, and risk taking (s. 358).

Innovativitet handler om den enkeltes vilje og interesse for å se nye muligheter. Denne egenskapen hjelper entreprenører til å bidra med innovasjon innad i bedriften. Videre nevnes også at generalisert egeneffekt er en viktig egenskap, dette handler om at individet må være selvsikker. Årsaken til dette er fordi en entreprenør ofte står ovenfor uventede og stressende situasjoner og må ha evner til å takle det (Baum & Locke, 2004). Stresstoleranse vil også være viktig, da en entreprenør ofte har mange baller i luften samtidig og tar ofte personlig risiko (Rauch og Frese, 2007, s. 359). Dette er egenskaper som teorien nevner er viktige, og i den forbindelse kan det være viktig å se på hvordan en utvelgelsesprosess foregår.

En utvelgelsesprosess er veldig bred, og det er mange forskjellige metoder som brukes. Prosessen handler om å velge ut en konkret kandidat som programmet ønsker seg eller som de mener passer inn i programmet. Dette gjøres stort sett ved bruk av intervju. Før en deltager blir kalt til et intervju, er det ofte at de må sende inn et motivasjonsbrev og en CV på forhånd. Dette er for å vise hva kandidaten tidligere har av erfaring og hvilke insentiver de har ved å komme inn på programmet.

I caselandene i forskningen til Robb et al. (2014): Ghana, Kenya og Mosambik var det et ønske om mer skreddersydde og praksisorienterte tilnærminger til EET for å få eksponering i næringslivet. Å designe programmer for å imøtekomme deltagerens behov ble en av de mest

etterspurte faktorene, da det ble bemerket at deltagerne kom inn i EET-programmer med forskjellige mål og ambisjoner i alle tre land (Robb et al., 2014, s. 53).

Mange av EET-programmene bruker utvelgelsesprosesser, og de leter etter noen spesifikke kandidater. Når de screener, leter de etter «various characteristics, including their educational background, their work experience, and even their personalities» (Robb et al., 2014, s. 16). Årsaken til at de bruker en utvelgelsesprosess er å skreddersy programmene etter behov og bakgrunn. «Despite the program diversity just described, too many EET programs fail to tailor their curriculum and methods to their audience and its needs» (Robb et al., 2014, s. 3). Valerio et al., (2014) skriver:

Furthermore, program outcomes can be shaped by dynamics associated with participant behavior, including the nature of participant uptake as well as attrition within a particular program (s. 43).

Robb et al. (2014) skriver:

The stakeholders interviewed suggested that many programs, especially large programs designed to address youth unemployment, mix large, heterogeneous groups of participants of varying ages, educational backgrounds, experience, and expectations, resulting in mismatches between content and needs. This finding suggests that the program landscape in the case countries may benefit from a more tiered understanding of how different types of EET programs can benefit various groups (s. 4).

Rauch and Frese, (2007) skriver at:

Our results indicate that a few carefully selected personality traits can predict well entrepreneurial behaviour. While there is evidence that the common variance of traits contribute to entrepreneurial behaviour (Zhao & Seibert, 2006), our results suggest that traits matched to the task of entrepreneurs produce specific variance that contribute to the prediction of entrepreneurial behavior (s. 370).

Utdanning er en av de andre faktorene som nevnes og viser individets utdannelsesbakgrunn. Utdannelsesbakgrunnen vises gjennom individets nivå av oppnåelse og grunnleggende kognitive egenskaper fra formell utdanning, som leseferdigheter og tallforståelse (Valerio et

al., 2014, s. 44). Forskningen til Ruiz og Dams (2012) viste at flertallet av kvinner som hadde en forretningsvekst på 20 % over tre år, hadde høyere utdanning. «Studies point to the role of a participant's educational level in moderating EET outcomes» (Oosterbeek, van Praag & Ijsselstein, 2010).

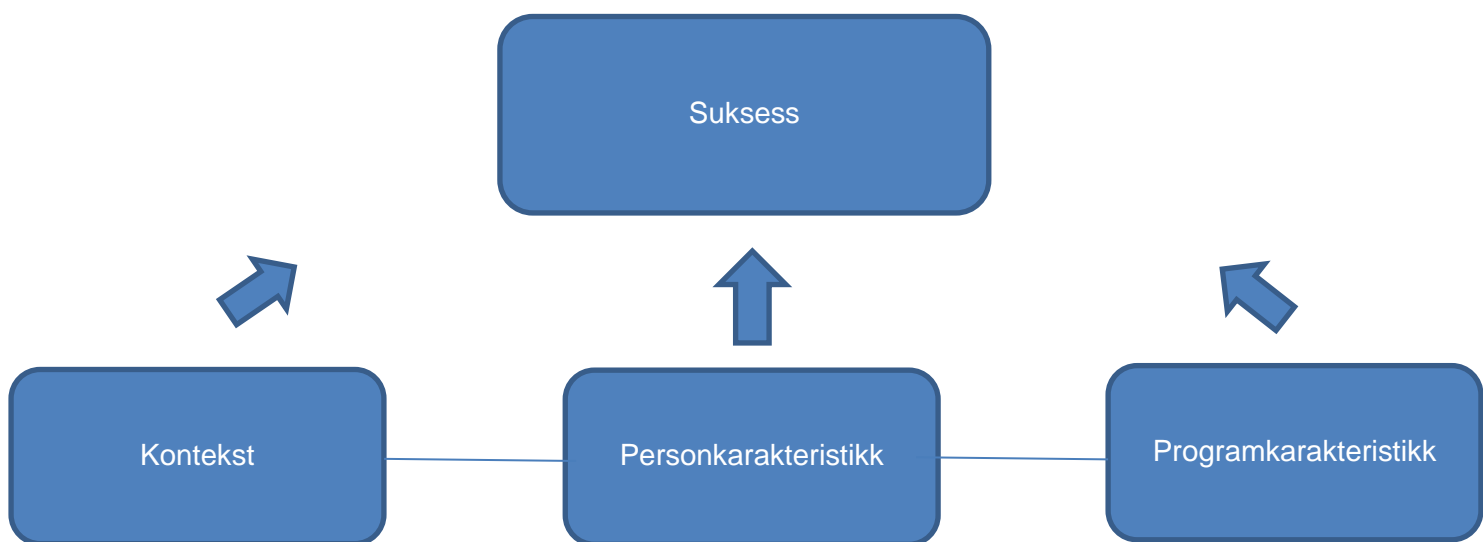
Erfaring er en annen faktor som nevnes i rammeverket. Den enkeltes arbeids- og ansettelseserfaring er det som refereres til når vi snakker om erfaring. (Oosterbeek et al., 2010). Resultatene til deltagere i EET-programmer er vist å endre seg ut i fra erfaringer fra for eksempel oppstartsbedrifter, administrative roller og industrispesifikke erfaringer (Unger, Rauch, Frese og Rosenbusch, 2011). Erfaring fører til kunnskap om bedrifter på et funksjonelt nivå og kjennskap til markeder og muligheter innenfor disse markedene. Erfaring kan komme fra egen arbeidserfaring eller som Ruiz og Dams nevner så kan det komme fra både familiemedlemmer og bekjentes erfaringer. De så at de fleste kvinnelige entreprenører hadde slektninger som drev deres egen forretning (Ruiz og Dams, 2012).

I følge Pittaway og Cope (2007) nevner de at interesse og intensjoner viser til hvordan EET-deltagernes intensjoner er ulike og reflekterer profilene deres. Det viser også deres unike motivasjon for å delta. Ajzen (1991) nevner i sin teori om «*planned behavior*» at en persons intensjoner og ønske om å bli en entreprenør, er den sterkeste driveren. På Entrepreneurship Development Centre-programmet (EDC) i Bosnia-Hercegovina brukte de selvseleksjon som en indikator på deltagerens motivasjon og intensjoner. Slike indikatorer blir brukt av flere programmer for å måle deltagerens motivasjon og intensjoner. Oppmøte på programmene blir også brukt for å måle alvorret i deltagerens intensjoner.

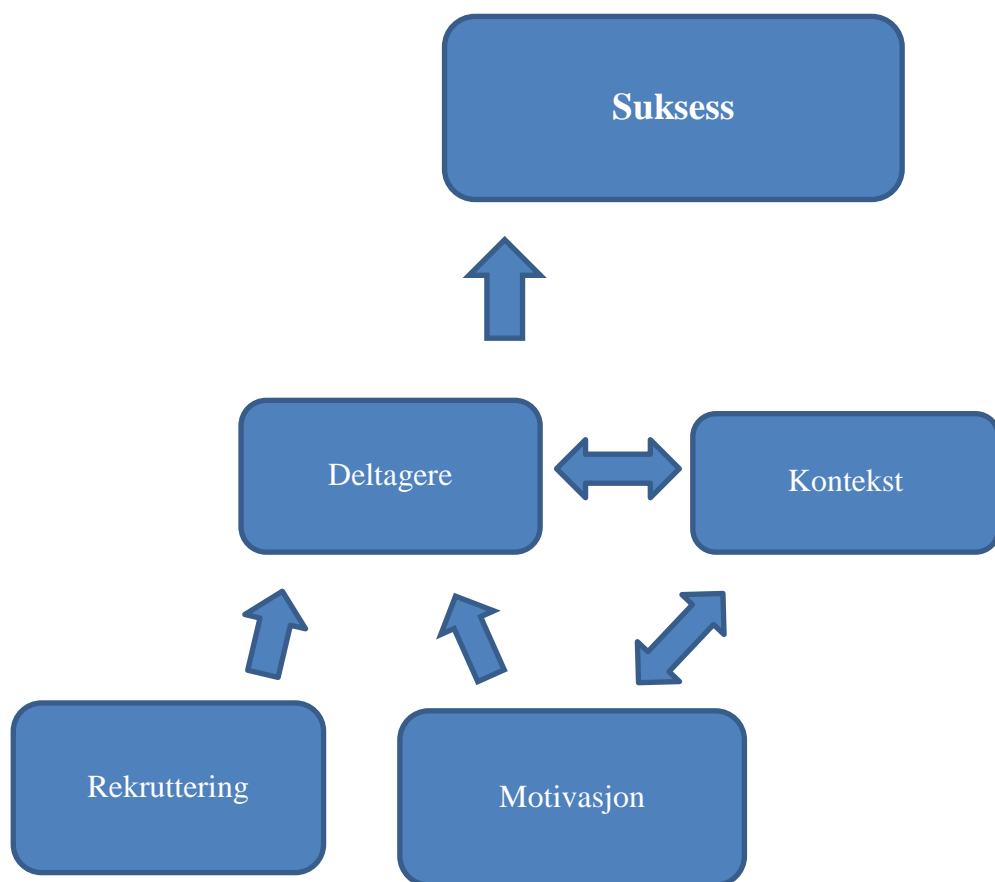
Resultatet av et program kan også påvirkes av deltageres individuelle avgjørelse til å delta og å fortsette å delta i programmet. Dette påvirkes av hvordan deltagerne oppfatter det programmet har å tilby og hvordan de ser på den helhetlige verdien av å delta i programmet. Det er vist gjennom forskning at insentiv kan være med på å forme resultatet av et program, som igjen påvirker opptak, som for eksempel når et program kan gi økonomisk tilgang eller andre «*wrap around services*» (World Bank, 2012). Botha (2006) sier i tillegg at den oppfattede verdien av andre deltagere kan påvirke avgjørelsen til individuelle deltagere om å delta i programmet. For eksempel om en selvstendig næringsdrivende ser søsteren sin dra nytte av å delta i programmet er det større sjanse for at han deltar selv. Oppfatningen av hva det betyr å være en entreprenør kan også gå forbi økonomisk motivasjon. For eksempel var uavhengighet, oppnåelse og utfordring de tre største grunnene for at kvinnene ble

entreprenører (Ruiz og Dams, 2012). Penger var rangert som nummer seks av ni grunner til å bli entreprenør. Deltagernes oppfatning former også resultatet av programmet når det kommer til utmattelse, som poengtert av Karlan og Valdiva (2011). De så at deltagere med mer utdanning og erfaring hadde større frafall enn deltagere med mindre utdanning og erfaring. Selv om de med mer erfaring ville hatt mest utbytte av treningene fant de at disse deltagerne fant minst verdi i å delta i programmene. I motsetning så de at de som så best effekt av treningene var de som hadde lavere forventninger til programmet. Resultatet viser at denne adferden påvirker om og hvem som bestemmer seg for å delta i et program, samt hvor lenge de velger å delta, som igjen kan moderere resultatet av et program.

Figuren nedenfor (Figur 1) viser de tre fundamentene som nevnes i det konseptuelle rammeverket og som i følge teorien utgjør suksess etter endt opplæringsprogram.

Figur 1: Det konseptuelle rammeverk et - de tre fundamentene

Figur 2: Hvordan rekruttering og motivasjon er knyttet til suksess

Figuren ovenfor (Figur 2) viser hvordan rekruttering og motivasjon er knyttet til suksess i den entreprenørielle utdanningen. Suksessen er avhengig av deltagerne. Deltagerne blir påvirket av konteksten, noe som igjen henger sammen med deres motivasjon. Motivasjonen kan påvirkes av inntekt og kulturelle faktorer. For å få de rette deltagerne er rekruttering en viktig del.

For å forstå veien frem til suksess, må begge figurene ses i sammenheng. Figur 1 viser Robb et al. (2014) sin teori om at de tre faktorene utgjør utfallet av programmet. Utfallet av programmet er som tidligere nevnt at praktikantene skal starte egen virksomhet etter endt opplæringsprogram, og det er dette som utgjør «suksessen». Figur 2 går mer i dybden og fokuserer på det besvarelsen omhandler. For at programmet skal bli ansett som en suksess, så må deltagerne starte egen virksomhet. Teorien nevner blant annet at deltagerne har noe å si for utfallet, derav er rekruttering en viktig del slik at programmet får «riktige» deltagerne.

«Riktige deltagere» vil si de som teorien nevner har personkarakteristikk til en entreprenør og som har motivasjon.

Forskningsspørsmål

For å svare på problemstillingen: *Hvorfor starter ikke praktikanter på oppdrettsanlegget i Mosambik egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram*, vil jeg svare på følgende forskningsspørsmål. Forskningsspørsmålene er basert på teorien fra dette kapitlet.

Hvordan er opplæringsprogrammet utformet og hvilken betydning har dette for entreprenøriell suksess?

Hva er motivasjonen til praktikantene for å delta i opplæringsprogrammet og hvilken betydning har dette?

Hvilke kriterier benyttes for rekruttering av kandidatene og hvilken betydning har dette for suksessen til programmet?

Ved å svare på disse spørsmålene vil det avdekkes hvilke barrierer i opplæringsprogrammets formål om å skape økonomisk vekst og utvikling knyttet til akvakultur i Mosambik. Når det gjelder å svare på hvordan opplæringsprogrammet er utformet, så vil det avdekke om programmet utfyller teoriens konklusjon om hvordan et slikt program bør utformes for å skape entreprenøriell utvikling. Når det kommer til å svare på hva motivasjonen til praktikantene er for å delta, vil dette ha noe å si for om de ønsker å starte opp noe etter endt program. Hvilken betydning motivasjonen har, vil kunne si noe om hvordan de utfører oppgavene sine på anlegget og om hvor mye de ønsker å lære. Når det kommer til hvilke kriterier som brukes for rekrutteringen, vil dette ha en betydning for om teorien stemmer. Teorien nevner flere faktorer som kommer an på individet, og om de starter opp noe eget eller ikke. Sammen vil dette vise hvilke barrierer som gjør at praktikantene ikke starter egen entreprenøriell virksomhet etter endt program.

Kapittel 4 - Metode

Besvarelsen er utformet etter en casestudie av oppdrettsanlegget i Mosambik, Papa Pesca. Jeg var på feltarbeid og samlet inn primærdata og sekundærdata. Feltstudiet varte fra 4. februar til 3. mars 2020. I feltarbeidet ble det utført semistrukturerte dybdeintervju med syv tidligere deltagere, seks nåværende deltagere, tre veiledere og diverse sekundærdata som banken. I utgangspunktet brukte jeg intervjuguiden, og kunne komme med oppfølgings spørsmål der dette ble nødvendig. Jeg prøvde å holde intervjuene litt som en samtale slik at det skulle bli litt mer naturlig. Videre ble det også utført deltagende observasjon. Deltagende observasjon gjorde at jeg fikk mer innblikk i deres hverdag, og at jeg fikk kjennskap til begreper de brukte på anlegget. Ved å være på anlegget gav det også muligheter for feltsamtaler.

Opptak av intervju

For å kunne transkribere intervjuene etterpå samt for å gå igjennom intervjuene igjen, ønsket jeg å ta opp intervjuene ved bruk av en båndopptaker. Ulempen med dette er at opptak kan ha en negativ effekt på informanten. De kan bli ukomfortable og dette kan påvirke deres svar (Willis, 2009, s. 149-150). Det kan tenkes at informantene tenkte mer over hva de sa, ettersom det ble tatt opp eller at de var bekymret for at opptaket kunne bli brukt imot dem. En mulighet kunne vært og skrevet ned intervjuet på papir, men dette kunne påvirket intervjuet i enda større grad da det ville tatt min oppmerksomhet bort fra informanten. I tillegg hadde jeg ikke klart å få ned alt informanten hadde sagt. En annen fordel var at jeg kunne gå tilbake å sjekke opp ord og uttrykk som informanten sa under intervjuet. Derfor valgte jeg å ta opp intervjuet selv om dette kunne påvirke informanten (Willis, 2009, s. 149 – 150).

Før hvert intervju, spurte jeg om det var greit at jeg tok opp samtalen. Dette bekreftet de. Noen av informantene virket nervøse og noen ville ikke åpne seg i det hele tatt. I enkelte tilfeller hvor jeg fikk lite eller nesten ingen svar, valgte jeg å skru av opptakeren. Etter dette ble informantene mer åpne og jeg fikk mer utfyllende svar. Etter dette kom tolken med et forslag om at jeg heller burde spørre om jeg kunne ta opp hans stemme istedenfor informantens. Det var tolkens oversettelse jeg skulle bruke. Det virket som at dette gjorde situasjonen noe lettere for neste informant. Tolken er tidligere kjent i miljøet på anlegget. Dette kan ha vært en fordel da informantene kan ha åpnet seg noe lettere. Ettersom jeg ikke var noe kjent med miljøet, kan dette ha gjort at det var noe enklere å holde meg objektiv og ha et åpent sinn til dataene (Apentiik & Parpart, 2009, s. 36). På en annen side så tror jeg det

var en fordel at tolken var kjent med miljøet. Han kjente godt til begrepene informantene brukte, samt at informantene følte seg mer komfortabel ved å kunne snakke sitt eget språk. Dette merket jeg spesielt når jeg selv gikk på anlegget, og de slet med å kommunisere med meg på grunn av språket. Tolken hadde tidligere møtt noen av informantene, og dette kan ha påvirket dataene noe. På en annen side så tror jeg enkelte informanter følte seg mer komfortable ved å snakke med «en av dem», men det kan også ha påvirket dem negativt ved at de begrenset seg. En annen negativ effekt ved å bruke en tolk fra området er at tolken kan ha misforstått enkelte spørsmål og oversatt de feil. Ettersom at tolkens morsmål ikke var engelsk, kan dette helt klart ha påvirket dataene. Jeg merket at han slet veldig i starten med å forstå spørsmålene mine og oversette dem. Svarene fra informantene kan også ha blitt oversatt feil eller enkelte ting kan ha blitt utelatt. Dette tok jeg opp med tolken. Jeg fortalte at det var svært viktig at han oversatt helt direkte og ikke utela noe.

Ettersom at jeg kom utenfra og ikke kjente til Mosambik noe særlig fra før, var det enkelte kulturelle utfordringer. Informantene kjente meg ikke fra før, og jeg kan ha blitt ansett som at jeg var «ansatt» av Papa Pesca. Dette kan ha ført til at enkelte informanter var forsiktige med hva de sa og det var avgjørende at jeg skapte tillit hos dem. Fangen og Selleberg (2011) nevner at det er flere måter å skape tillit, men «en hovedregel er at tillit skapes gjennom at du er ærlig og oppriktig, og at du «er deg selv», samtidig som du tilpasser deg det feltet du skal studere (s. 49). Jeg prøvde derfor å justere situasjonen ved å utdype at jeg var uavhengig, hva oppgaven handlet om, samt ved å dele litt om meg selv.

Enkelte dager var jeg på anlegget for å se hvordan det gikk med praktikantene. Jeg var også ute på restaurant med noen av dem uten ledelsen, dette kan også ha vært med på å «lette» situasjonen noe.

Kombinasjon av flere former for intervju

Ved å ha kombinert flere former for intervju: deltagende observasjon, løse samtale (feltsamtaler) og dybdeintervju, fikk jeg et mer helhetlig bilde av situasjonen samt at jeg fikk svar på spørsmål som jeg ikke hadde tenkt å stille på forhånd (Fossåskaret, Fuglestad og Aase, 2006, s. 24).

Deltagende observasjon og intervju med nåværende- og tidligere praktikanter er metoden som trolig har gitt de mest holdbare resultatene da problemstillingen omfatter hva en gruppe

gjør og sier, samt deres underliggende holdninger (Kvale, 2009 s. 61). Deltagende observasjon ble brukt for å gi indikasjon på om det informantene sa gav mening (Kvale, 2009, s. 61). Gjennom deltagende observasjon har jeg også fått innsikt i praktikantenes daglige arbeid på anlegget. Samtidig er det en svakhet at praktikantene kan ha handlet annerledes når de ble observert enn de ellers ville gjort. For å forstå hvorfor praktikantene handlet som de gjorde, så utførte jeg feltsamtaler for å snakke med praktikantene om det som skjer på anlegget. Feltsamtaler er en egen kanal for innhenting empirisk materiale og er ikke avtalte intervjuer (Nielsen et al., 2012, s. 24 og 25). Slike samtaler gjorde at jeg fikk svar på spørsmål som jeg ikke hadde tenkt på forhånd og bidro til at jeg fikk informasjon som var relevant for studiet. Feltsamtaler er en fin måte å skape en naturlig intervjusituasjon og tillit. Utfordringen med slike samtaler er at informantene kunne ha vanskelig for å skille min rolle som forsker eller venn (NDLA, 2019). Allikevel kan det tenkes at denne utfordringen løste seg ettersom jeg brukte tolk i flere av samtalene. Å bruke tolk løste det etiske aspektet rundt det å ha en tydelig forskerrolle under intervjuene. Etter dette ble det utført dybdeintervju. Dybdeintervju gjorde at jeg fikk dybdekunnskap som var relevant for studiet, samt at jeg kunne bekrefte og avkrefte det jeg så i feltet. Ved å bruke dybdeintervju kunne informanten avstå fra å være med. Men, som tidligere nevnt etter de første intervjuene fikk jeg informasjon om at informantene ble «tvunget» til å delta. Dette ble rettet opp til neste dag, hvor informantene deltok frivillig.

De første dagene hvor jeg var i Mosambik var jeg på anlegget for å bli bedre kjent. Dette gjorde at jeg fikk mer oversikt og kunne utforme intervjuguiden bedre. Informantene var tilgjengelige stort sett fra 06.00 – 17.00 mandag til fredag. Det var enkelte dager hvor det var innhøsting, og dette var ganske travelt for dem. Intervjuene ble oppført etter hva som passet deltagerne best, og varierte utover dagen. Jeg hadde tre intervjuer om dagen med et par timers margin.

Utvalg og rekruttering

Informantene som skulle intervjues ble valgt ut av FIAS og Papa Pesca sammen med meg. Før jeg dro ned, hadde jeg oppgitt at jeg ønsket å snakke med nåværende- og tidligere praktikanter, både med og uten utdanning. Årsaken til at jeg gjorde dette var for å kunne få bredde om de ulike praktikantene, som både har deltatt og deltok i programmet når jeg var der.

Utvalget er representert ved syv tidligere deltagere, seks nåværende deltagere, tre veiledere og diverse sekundærdata som banken. Det var omtrent likt representert ved både kvinner og menn, både utdannet og ikke, ulik alder og forskjellig geografisk bosted. Det ble utført dybdeintervju med 16 personer i forbindelse med feltarbeidet, videre ble det utført deltagende observasjon, løsere samtale og mine egne inntrykk. Totalt var det 16 informanter. Det var likt representert med kvinner og menn. Informantene hadde også ulik utdanningsbakgrunn, noen med høyere utdanning og noen uten høyere utdanning. Informantene er nærmere beskrevet i kapittelet om analyse.

Ved avtale med informantene, Papa Pesca og FIAS gjentas ingen navn i besvarelsen. Det er viktig for meg å bevare informantenes anonymitet. Dette er fordi at de var bekymret for at det de sa i intervjuene, skulle bli brukt mot dem på anlegget. Dette var noe som også fremkom under intervjuene. I tillegg forsikret jeg dem om at jeg skulle sikre deres anonymitet ved starten av intervjuet. De fikk også utdelt et skriftlig samtykke på portugisisk, hvor det fremgikk informasjon om deres rettigheter, at de ville bli anonymisert, hva informasjonen skulle brukes til, min kontaktinformasjon og at de når som helst kunne trekke tilbake samtykket.

Datainnsamling

Datainnsamlingen i denne besvarelsen ble gjort gjennom dybdeintervjuer med praktikanter, både nåværende og tidligere samt veiledere. Det ble også gjennomført feltsamtaler (Fossåskaret et al., 2006, s. 24). Jeg valgte også å gjennomføre deltagende observasjon for å se om det informantene fortalte under intervjuet, stemte med handlingene deres. Nedenfor (Tabell 1) viser en oversikt over datainnsamlingen foregikk.

Uke	Hendelse	Hvem	Tidsbruk og sted
Uke 1	Bli kjent på anlegget og omvisning.	FIAS, Papa Pesca og veiledere viser rundt	
	Deltakelse på anlegget	Praktikantene og veiledere	
	Korte intervjuet	Fiskekjøpere	15 min per person på anlegget
	Utforming av intervjuguide	Meg og veileder	
	Utvalgelse av intervjuobjekter	FIAS, Papa Pesca og meg	
Uke 2	Dybdeintervju	Veiledere	60 minutter – første på anlegget. Rasterende intervju ble i mitt hus.
		Tidligere praktikanter og tolk	60 minutter per informant i mitt hus
		Nåværende praktikant og tolk	60 minutter per informant i mitt hus
		Banken, tolk, universitetet og HICEP	60 minutter i banken. 45 minutter på HICAP. 90 minutter på universitetet.
Uke 3	Dybdeintervju	Chief Hokwe og tolk	60 minutter på kontoret hans i Hokwe
		Tidligere praktikanter og tolk	60 min per informant i mitt hus
		Nåværende deltakere og tolk.	60 min per informant i mitt hus
	Observasjon	Praktikantene og veiledere	120 minutter i klasserom på anlegget
	Si farvel	Meg og praktikantene	60 minutter på anlegget
Avreise til Maputo			
Uke 4	Møte	Permanent Secretary	60 minutter i hotell lobby
	Møte	Den norske ambassaden	60 minutter på ambassaden

Tabell 1: Oversikt over feltarbeidet

Feltet jeg ønsket å studere var ganske konkret før jeg reiste ned til Mosambik. Det var planlagt at jeg skulle observere praktikantene på anlegget og hvem jeg skulle intervju. Det var tolv praktikanter og tre veiledere på anlegget, og det var disse jeg skulle observere. Etersom jeg hadde ca. fire uker, var det viktig å observere praktikantene. Første dagen jeg deltok på anlegget, var det usikkert om hvilke praktikanter jeg skulle intervju. Derfor valgte jeg å observere hele gruppen.

Etersom at FIAS hadde informert anlegget om at jeg ville komme, var de fleste forberedt. Etersom at språket i Mosambik er portugisisk, trengte jeg en tolk. Det var FIAS som fant en

tolk til meg. De kjente hverandre fra før og han var noe kjent med begrepene som ble brukt. Problemet med at tolken allerede var kjent i miljøet var at det åpnet en mulighet for at praktikantene ikke ville åpne seg, da han hadde tilhørighet til ledelsen. Tolken hadde allikevel kunnskap om normene og verdiene til miljøet, men om han var nøytral og pålitelig er vanskelig å si. Ettersom hans morsmål var spansk, var det også litt kronglete å oversette. På en annen side, så virket det som at praktikantene likte han og at han var åpen. Tolken var avgjørende for å snakke med de fleste på anlegget. Det var noen få praktikanter som snakket engelsk. Veilederne snakket engelsk, så det var lettere å kommunisere med disse utenom bruk av tolk.

Det var veilederne og ledelsen som gav meg tilgang til informantene, men det betydde ikke at informantene var enige. Dette var et problem jeg møtte i intervjuene. Da fikk jeg informasjon om at enkelte ble beordret til å møte. Etter første dagen med intervjuer hvor dette kom frem, gav jeg beskjed til veilederen som hadde sendt informantene, at det var viktig at de deltok frivillig.

En annen ting som var vanskelig var å skape tillit. Jeg omgikk ledelsen og spiste med de på kvelden. Derfor kan det tenkes at det var vanskelig for praktikantene å åpne seg, da de muligens kunne kjenne på at det de fortalte meg kunne gå til ledelsen. Dette var også noe som fremkom av både småprat og intervjuene. Tillit er avgjørende for å få best mulig data. Dersom det ikke foreligger tillit, er det ikke sikkert at informanten ønsker å åpne seg.

Deltagende observasjon

I forbindelse med feltstudiet ble også deltagende observasjon utført. «Deltagende observasjon brukes ofte synonymt med feltarbeid» (Fangen og Sellerberg, 2011, s. 38). Dette gjorde jeg fordi det er viktig å se deltagerne i deres naturlige situasjon og se om det de gjorde i praksis, stemte med det de sa i intervjuene. Dette gav meg også «kunnskap gjennom førstehåndserfaringer» (Fangen og Sellerberg, 2011 s. 39). Observasjonen foregikk over ca. fire uker, og dette gjorde at jeg kunne danne meg et mer helhetlig bilde av deltagerne. (Fangen og Sellerberg, 2011 s. 39). Mine følelser og tolkninger gjennom metoden er datamateriale jeg ellers ikke hadde fanget opp ved kun intervju.

Fangen og Sellerberg (2011) nevner at for å benytte deltagende observasjon som forskningsmetode, så må man finne gode måter å kombinere observasjon prinsippet og

deltager prinsippet. Dette gjorde jeg ved å delta i deres hverdag, både som forsker og menneske. Jeg engasjerte meg i situasjonen deres, lyttet til dem, og bidro. Min tilstedeværelse kunne helt klart påvirke situasjonen, da jeg deltok første dagen jeg kom til anlegget. Jeg valgte derfor å hjelpe litt til med arbeidet første dagen, da jeg ikke ønsket at praktikantene skulle føle seg stresset over min tilstedeværelse. Jeg var ikke med å dra i nettet for eksempel, men jeg deltok i deres sosiale samhandling (Fangen og Sellerberg, 2011, s. 39). Jeg nedtegnet mine observasjoner diskret på en liten notisblokk og ved å ta opp min egen stemme på telefonen. Etter jeg hadde vært på anlegget, skrev jeg ned en oppsummering av dagen, mine inntrykk og refleksjoner.

Gjennomføring av intervju og analyse

Det ble utformet et skriftlig samtykke på engelsk, som så ble oversatt til portugisisk. Informantene fikk utdelt et samtykkeskjema før intervjuet startet. Dette var for at de kunne lese og gjennomgå skjemaet og eventuelt stille spørsmål eller trekke seg. Når de signerte fikk de skjemaet med kontaktinformasjon. I erklæringskjemaet informantene fikk utdelt ble det også nevnt at informantene blir anonymisert både ved transkriberingen og i selve oppgaven. Da de hadde lest igjennom dette og signert, presenterte jeg meg selv og oppgaven min. I erklæringen de signerte var både problemstilling og tema opplyst. For meg var det viktig å fremstå som åpen og interessert, og dette var mye lettere da jeg kunne snakke engelsk med informantene. Da var det kun meg og informanten. Ved det første intervjuet, satt vi på et bord på anlegget. Etter et par spørsmål sa informanten at hen ikke ønsket å svare på enkelte spørsmål i tilfelle noen kunne høre det. Jeg valgte derfor å flytte alle intervjuene over til mitt eget hus. Informanten kom tilbake og vi fulgte opp det vi hadde snakket om dagen før. Det kan være at informantene hadde vært mer komfortable i sitt eget hus, men jeg ville ikke bry dem ved å spørre om dette. I tillegg hadde jeg tilgang på vann og mat, noe jeg hadde tilgjengelig for dem. Ved å ha det i mitt hus, så var det ingen i nærheten som kunne høre hva informantene sa.

Jeg merket derimot at det bød på flere utfordringer idet jeg måtte bruke tolk. Da ble det plutselig en person til å forholde seg til. Informantene var allerede skeptisk til at det skulle holdes intervju og min oppfatning var at mange var litt nervøse. Det var viktig for meg å presisere i intervjuene at samtalene var konfidensielle og at jeg skulle anonymisere dem. Jeg

tror informantene var redde for at jeg var ansatt av ledelsen for å utføre intervjuene, og jeg prøvde derfor å introdusere meg som en uavhengig student som gjorde dette på eget initiativ.

Ved å ha brukt deltagende observasjon ble jeg bedre kjent med anlegget, praktikantene og kulturen. Jeg skrev feltnotater underveis og bearbeidet mine inntrykk.

Under intervjuene prøvde jeg å holde intervjuguiden så godt det lot seg gjøre. Enkelte ganger måtte jeg løsrive meg litt mer, og heller bruke det som rettleiding. Hovedmålet var å komme gjennom de sentrale punktene. En annen ting jeg merket var fornuftig under intervjuene, var at jeg hadde vært på anlegget og gjort meg litt kjent. Dette gjorde at jeg kjente til ulike begreper samt prosessene de beskrev under intervjuet. Spørsmålene for intervjuene var åpne, og ikke ja eller nei spørsmål. Det ble også fulgt opp med oppfølgingsspørsmål dersom det fremgikk noe av intervjuet som krevde dette. Etter å ha hatt flere intervjuer innså jeg hvordan jeg burde analysere dataene, noe jeg kommer mer tilbake til i kapitlet om analyse.

Validitet og reliabilitet

Vurderingen av validitet- og reliabilitet må ses i sammenheng med forskningsrollen og den mosambikanske kulturelle kontekst (Kvale & Brinkmann, 2017 s. 276), og det faktum at det ble benyttet tolk. Det var helt avgjørende at tolken forstod mine spørsmål, og at oversettelsen ble korrekt. Et annet viktig faktum var om det hadde noe å si at jeg var en kvinnelig forsker. Allikevel ble observasjon brukt som metode, og dette gav meg en indikasjon på om det informantene sa gav mening og var korrekt (Kvale, 2009 s. 61).

Å bruke tolk i forbindelse med intervjuene ga både fordeler og ulemper. Tolken var kjent på anlegget og kjente til noen av deltagerne, og det kan derfor tenkes at noen informanter åpnet seg lettere da de hadde kjennskap til tolken. Han kjente også til flere begreper som ble brukt på anlegget. Tolken gjorde også at informantene kunne snakke på sitt eget språk, noe som kan ha gjort situasjonen lettere. Selv merket jeg at da jeg var på anlegget slet jeg med å kommunisere på grunn av språket. Ikke var jeg kjent med miljøet, men dette kan ha gjort at jeg holdt meg objektiv og kom med et åpent sinn (Apeniik & Parpart, 2009, s. 36). At tolken kjente til noen av informantene fra før, kan også ha påvirket dataene. Det kan for eksempel tenkes at enkelte av informantene ikke ville åpne seg fordi de var redde for at informasjonen skulle gå videre til ledelsen. Det kan også tenkes at de synes det var ukomfortabelt å snakke med en de kjente fra før av. Videre kan en annen negativ effekt ha vært at tolken lagde sine

egne fortolkninger av det informanten sa og oversatte dette. Tolken kan også ha misforstått enkelte av spørsmålene og kan ha oversatt feil. Dette opplevde jeg spesielt under de første intervjuene, hvor jeg merket at svarene ikke passet til spørsmålet. Da jeg tok opp dette med tolken fortalte han at han hadde skjønt spørsmålene, men at informanten slet med å svare på spørsmålet og at svaret derfor ikke passet til spørsmålet jeg hadde stilt. Tolkens morsmål var ikke engelsk og dette kan ha gjort at enkelte ord og uttrykk ikke ble korrekt oversatt.

Når det gjelder hvor pålitelig dataene er, så ble det planlagt på forhånd hvem jeg skulle snakke med. Ettersom det var enkelte informanter som ble «tvunget» til å delta, gjorde at jeg fikk høre deres stemme også, og ikke kun de som «snakker høyest». Da noen av informantene virket ukomfortable, spurte jeg om hvorfor de ønsket å delta i intervjuet. De fortalte da at de hadde fått beskjed av rådgiverne på anlegget om at de skulle møte til et intervju. Da jeg fikk denne informasjonen sa jeg ifra til rådgiverne at det var viktig at de spurte om hvem som ønsket å delta og ikke bestemte hvem som skulle være med. Til neste dag fikk jeg informanter som ønsket å delta.

Når det gjelder validitet, så ble triangulering sikret ved at det ble utført både dybdeintervju og deltagende observasjon, samt feltsamtaler. Det ble brukt noe tid ute på anlegget, spesielt de første dagene.

Etiske avveininger

Ved rekrutteringsprosessen var det viktig å følge NSD sine retningslinjer. En viktig del av de etiske betraktningene i denne oppgaven tar for seg hensyn til personer, hensyn til private interesser og forskning i andre kulturer (NESH, 2016). Ettersom det er begrenset med hvor mange praktikanter anlegget har og har hatt, samt at det er på et konkret sted, kan informantene indirekte identifiseres. Jeg ivaretar informantenes opplysninger ved å anonymisere dem i transkriberingen, feltnotatene og i besvarelsen. For å beskytte informantene valgte jeg å skrive besvarelsen min på norsk, for best å ivareta deres interesse. Dataene som ble samlet inn, både ved intervju, feltsamtaler og observasjon er klassifisert som «gul» og ble slettet etter innsendt besvarelse.

Som nevnt så er det FIAS og Papa Pesca som gav meg tilgang til anlegget. De etiske avveiningene vil derfor også måtte tas hensyn til de andre ansatte ved anlegget, Papa Pesca

og FIAS. Kontrakten som ble inngått med FIAS og PP var innforstått med behandlingen om personvern.

Når det gjelder forskning av andre kulturer er det særlig punktet om inndelinger, eller betegnelser som gir grunnlag for urimelig generalisering jeg må vise hensyn til (etikkom, 2016). Det var derfor veldig viktig å vise aktsomhet da det ble brukt tolk. Dataene var svært avhengig av at tolken kunne gi meg riktig kontekst og kunne oversette spørsmålene korrekt. Det var også viktig at svarene fra informantene ble oversatt korrekt og nøyaktig. Det var enkelte ganger det var mye støy i kommunikasjonen med tolken, spesielt i starten med intervjuene. Etter dette tok jeg en prat med tolken for å være sikker på at han forstod alvoret med å oversette med riktig kontekst og innhold.

Siden studiene er mer mot induktive enn en deduktiv tilnærming, ble konseptuelle definisjoner formulert etter at dataen ble hentet og dataen ble konseptualisert. På en annen side visste jeg nok om temaet for å kunne gjøre noen antagelser om hvilke konsepter jeg trodde jeg kunne se når jeg var i feltet. Hvis de blir sett fra et metodologisk perspektiv, gjenspeiles disse forutsetningene i mitt problem og underspørsmål. På samme tid, ved å lage forskningsspørsmål og rammer for hva du skal forske, legger du også føringer for hva du tror du vil finne (Everett & Furuseth, 2012 s. 113). Ulempen med dette er at det er en fare for at forskeren ikke vil være i stand til å tenke kritisk og se andre ting enn de har forventet å finne, også kalt skjevheter (Loseke, 2012 s. 131).

Kapittel 5 - Analyse og resultater

I dette kapittelet vil jeg beskrive resultatene mine fra feltarbeidet. Videre vil jeg analysere mine data fra intervjuene og observasjonene for å svare på problemstillingen min om «Hvorfor starter ikke praktikanter på oppdrettsanlegget i Mosambik egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram?». Dataen som blir representert er kategorisert etter den informasjonen jeg har fått av informantene under intervjuene. Funnene mine vil knyttes opp mot teori. Teorien til Valerio et al. (2014) er et generelt rammeverk, med fem kategorier som også utgjorde tematikken for intervjuene. Funnene vil bli oppsummert med rammeverket helt i slutten av kapittelet. Ettersom at informantene er enkle å identifisere er det brukt X, som formen på intetkjønn i sitatene. Dette er fordi det ikke finnes et «hen» på engelsk. X vises derfor til personen som omtales i det konkrete sitatet. Da informantene lett kan identifiseres er det heller ikke oppgitt om det er en tidligere eller nåværende praktikant som siteres.

Beskrivelse av utvalget

Organisasjonen er delt inn i tre: Papa Pesca, Papa Alevino og Papa Pecùaria. Papa Pesca er morselskapet. På anlegget hadde de tre mannlige rådgivere da jeg var der. To fra Mosambik og en fra Filippinene. De holdt også på å trene opp en tidligere praktikant til å bli rådgiver.

Det ble utført dybdeintervju med 16 informanter bestående av rådgivere, tidligere- og nåværende praktikanter. Utvalget er variert for å få flere ulike synspunkt fra både kvinner og menn, samt utdannede og ikke utdannede informanter og geografisk spredning. Informantene ble plukket ut av FIAS, Papa Pesca-administrasjonen og meg. Informantene måtte anonymiseres og det var derfor hensiktsmessig å gi dem en kode. Intervjuene ble transkribert og beskrivelsen er basert på intervjuene, feltsamtale, deltagende observasjon og mine egne inntrykk etter feltarbeidet.

De nåværende praktikantene og rådgiverne ble kontaktet av oss da jeg ankom anlegget og det var slik jeg kom i kontakt med informantene. FIAS og Papa Pesca hadde på forhånd fått innblikk i hvem jeg ønsket å snakke med. Informantene består av både personer som har deltatt i programmet og som deltok da jeg var der. Noen av informantene var deltager i starten av etableringen av piloten, og noen deltok nå. Tabellen under (tabell 2) viser antallet

informanter innenfor hver kategori. Utvalget av informantene er representert med 8 menn og 8 kvinner.

Informanter		
Tidligere praktikanter	Nåværende praktikanter	Rådgivere/ «supervisors»
7	6	3
Kjønnsfordeling		
	Kvinner	Menn
Antall	8	8

Tabell 2: Oversikt over informanter

I tabellen nedenfor (tabell 3) viser antallet av informantene som er praktikanter med høyere utdanning og uten høyere utdanning. Med høyere utdanning menes minimum bachelorgrad eller tilsvarende. Dette skillet er viktig for å se på om utdanning er en avgjørende eller en viktig faktor for å skape entreprenøriell utvikling. Teorien baserer seg blant annet på at dette er en viktig faktor, og det blir derfor interessant å se om teorien stemmer i praksis.

Informantene bestående av praktikanter er representert ved 5 menn og 8 kvinner.

Informanter bestående av praktikantene		
Utdanningsnivå	Kvinner	Menn
Med høyere utdanning	5	2
Med lav utdanning	3	3

Tabell 3: Oversikt over informantene bestående av praktikantene og deres utdanningsbakgrunn

Hva kjennetegner programmet og deres utvelgelse?

Oppdrettsanlegget har som hensikt å få praktikantene til å starte entreprenøriell utvikling etter endt opplæringsprogram. Formålet med programmet er å få økonomisk vekst. Programmet retter seg mot unge mennesker både med- og uten høyere utdanning. For at det skal skje entreprenøriell utvikling mener flere av informantene at motivasjon, erfaring, kunnskaper og egenskaper er viktige faktorer for å bli en entreprenør. «*You must have skills*», nevner en av informantene. En annen nevner: “*Because if someone has experience, but he has no money to start the business, he will stay with his knowledge*». Videre nevnes det også: “*What they need is knowledge and experience*». En annen nevner “*You have to be dedicated, it’s the number one*». Teorien nevner flere av disse faktorene informantene nevner i intervjuene som viktige

for entreprenøriell utvikling. For å finne disse faktorene er det viktig å se på hvordan kandidatene blir plukket ut til programmet.

Anlegget ligger i Chokwè, Mosambik, men Papa Pesca sender ut informasjon til flere provinser, selv de som er langt unna. Når Papa Pesca søker nye praktikanter setter de oftest opp plakater lokalt i Chokwè. De gir ut telefonnummer og epost slik at de som ønsker å delta, kan sende en kortfattet CV og søknad. Etter dette ringer de alle for å gjøre en «pre-selection». Herifra kommer det an på hva kandidaten sier under intervjuet. En av informantene sier at: «*We are looking for people to be trained, to become fish farmers, it's hands on training*». De pleier å ha flere intervjuer med samme gruppe. I det første intervjuet prøver de å se etter potensielle kandidater som ser etter et opplæringsprogram, nettopp for å lære om oppdrett. Det er viktig å presisere at opplegget er et program for å lære om oppdrett, slik at de kan starte opp noe eget etter endt opplæringsprogram. Dette presiserer de fordi enkelte av søkerne tror at dette er en jobb, og ikke et opplæringsprogram. De prøver da å forklare at man kommer dit for å bli «trained» i oppdrett av tilapia og at man får ansvar for sine egne dammer og produksjon. Dette er derfor en av kriteriene deres. Formålet med programmet er jo at de skal kunne starte opp noe eget. Informanten nevner videre at: «*Like the first interviews is basically to understand the background of each person coming in. What are their ambitions, their dreams, expectations ..*» Videre ser de også på hva praktikantene har gjort dersom de ikke har tatt utdanning. Minstekravet de stiller er at praktikantene kan lese og skrive, og forstå grunnleggende instruksjoner. Når informanten ble spurt om de så etter en spesiell type personlighet, egenskap eller utdanning, så svarte informanten at det er vanskelig å lese en persons personlighet etter kun noen få møter, men at de snakker med dem og prøver å forstå. Informanten blir spurt om hva som kreves for å bli entreprenør, og svarer at «*You have to be dedicated, it is the number one*». Dette er en av faktorene som nevnes i litteraturen og vil presenteres i neste avsnitt.

«*The conceptual framework*»

Tidligere i teorikapittelet er det presentert «The conceptual framework» med fem kategorier og dette var utgangspunktet for intervjuene. Flere av informantene har nevnt flere av kategoriene under intervjuene. Nedenfor representerer en tabell som viser de ulike temaene informantene fokuserte på under intervjuet. Disse fem kategoriene er basert på Valerio et al., 2014 sin fremstilling om de fem kategoriene: personprofil, utdanning, erfaring, intensjon og

interesse samt adferd/deltagelse (Valerio et al., 2014, s. 43). Nedenfor presenteres en tabell (tabell 4) som viser antallet som har fokusert på de enkelte kategoriene under intervjuene. Her representeres det også etter kvinner og menn, både med- og uten høyere utdanning.

Kategori	Profil	Utdanning	Erfaring	Intensjon og interesse	Adferd/Deltagelse
Menn	1	2	3	2	4
Kvinner	1	2	6	3	5
Med høyere utdanning	1	2	5	1	4
Uten høyere utdanning	1	0	4	4	2

Tabell 4: Oversikt over faktorene informantene nevner

Som vist ovenfor (tabell 4) så har informantene nevnt flere av faktorene som nevnes i rammeverket til Valerio et al., (2014) som de mener er viktige for å bli en entreprenør. En av informantene nevner blant annet: «*What they need is knowledge and experience*». Det presenteres i teorien at erfaring er viktig. En av informantene nevner at det er viktig at praktikantene får denne erfaringen før de begynner å starte opp egen oppdrett selv, fordi her får de muligheten til å feile. Hen nevner videre at dersom praktikantene hadde feilet på sitt eget anlegg, så kunne dette skapt store økonomiske konsekvenser ettersom det allerede er hardt økonomisk å starte eget oppdrett. «*They should make mistakes for them to learn. Because if you don't like to make mistakes, then you are afraid of your decision*».

Personprofil er også noe som nevnes, men praktikantene sliter med å fortelle om deres egne styrker og ferdigheter. Praktikantene kommer fra ulike steder i Mosambik, og i følge teorien så kan dette være en faktor relatert til deres personlighet eller egenskaper. Det følger av Wang og Wong (2004) at utfallet av programmet ofte får resultater etter faktorer som kjønn, alder eller oppvekst (Valerio et al., 2014, s. 44). Ettersom at anlegget ligger i Chokwè, Mosambik har en del av praktikantene reist langt for å delta. Noen har reist så langt som over 100 mil for å være med. Ettersom det er flere ulike dialekter og språk i Mosambik, kan geografien hvor praktikantene ha noe å si, i følge en sekundær kilde. Dette er fordi det kan

være vanskelig å forstå hverandre dersom dialektene og språket er ulikt. En av mine sekundærkilder sier at dersom man har gått på grunnskole så kan de portugisisk og at det er dette språket som læres på skolen og hovedsakelig snakkes. At informantene kommer fra ulike geografiske området kan også ha betydning for utfallet da enkelte av praktikantene kanskje drar tilbake til hjemstedet for å starte opp bedriften. En av informantene nevner at det er mangel på tilapia enkelte geografiske steder i landet, derfor kan det ha betydning for hvor den enkelte velger å starte opp anlegget sitt.

Det er Lüthje og Franke (2003) og Rauch og Frese (2007) som nevner at enkelte personlighetstrekk kan gi positive gründerutfall. Slik som selvtillit, risikotilbøyelighet og at de kan samarbeide. Når det gjaldt spørsmålene knyttet til utvelgelsesprosessen og personligheter, så ble det ikke nevnt noen spesifikke typer eller egenskaper de så etter. Det er derfor vanskelig å prøve å knytte dette opp mot teorien. Men det er interessant å se på de praktikantene som sluttet på programmet. Det var ikke et stort fokus på dette under feltarbeidet, men det kan allikevel sies litt om dem. En av informantene mente at noen sluttet fordi «*They gave up...*» Videre nevner informanten at «*The people is giving up because of the job... The people really need the training they are staying in the program even the job is hard*». Dette kan knyttes opp mot det Karla og Valdiva (2011) så i sin forskning om at deltagerne med mindre utdanning og erfaring hadde større frafall enn deltagerne med mindre utdanning og erfaring, og vil bli diskutert nærmere under diskusjon.

En av de andre informantene nevner i forbindelse om praktikantene overholder reglene på anlegget at «*I just hear people run away in their first few days. Maximum the first two weeks they can run*». Videre nevner en annen informant «*There is one who came with me one day. He left too soon because he said: No, I can't do this, this is a job. And the money they are giving us is too small.*» Det kan derfor tolkes at praktikantene som sluttet ikke hadde høy nok motivasjon og interesse. Intensjonen kan ha vært en annen, slik som å kun delta for å tjene penger og ikke for å starte opp noe selv etterpå. Oppsummert kan det sies at de som sluttet på programmet kan ha hatt feil intensjoner, motivasjon og interesse av å være med på programmet. Det kan derfor knyttes til utvelgelsesprosessen, der informanten påpeker at de ser etter kandidater som er ute etter å få opplæring og delta for å lære. Utvelgelsen kan derfor ha mye å si.

På en annen side, så krevde innhøstingen samarbeid av flere praktikanter, og det var en gjenganger at alle hjalp hverandre. Flere nevnte at man ikke kunne gjøre slikt arbeid alene, «*Working in the field there is some things that you ca not do alone. You ask about help, and they help you.*» Dette viser at deltagerne faktisk har samarbeidsegenskaper, noe litteraturen nevner at målene til EET-programmer ofte er å bygge dette. Når informantene ble spurt om de fikk hjelp av noen av de andre praktikantene, nevnte en informant: «*Yes, when they are doing biometrics. When they are harvesting*».

Praktikantene får gjennom dette programmet relevant utdanning og erfaring innenfor oppdrett. Utdanning er en av de gjengående faktorene fra intervjuene. Anlegget velger ikke deltagere ut ifra utdanningen de har, men de velger kandidater som både har høyere utdanning, har noe utdanning, har lite eller ingen utdanning. Det er derfor svært variert. En av informantene med høyere utdanning nevner at: «*They start to talk about another topic and without the end, they stop and start another topic. So, that is not good, especially not for the trainees coming from the community for instance. They didn't start anything related to the aquaculture area*». De med lavere utdanning sliter ofte mer med å regne ut hvor mye fôr de skal gi til fisken, fiskens biomasse eller enkelte oppgaver knyttet til oppdrettet. De trenger mer opplæring, og en av informantene nevner at «*X has not any knowledge about aquaculture until X started the program. X gave many work for her supervisor. Because the supervisor needed to teach X all things and sometimes the supervisor got angry with me*». Et av spørsmålene var om hva som kjennetegner praktikantene som gjør det bedre enn andre. «*There is people who went to school. They graduated their bachelors. They are better. Because we only need to awake their sleeping brain*». Dette er et funn som passer svært godt til teorien, og det virker som at utdanning spiller en stor rolle.

Flere av informantene drømmer om å bli en entreprenør. Dette vises blant annet til: «*Become entrepreneur it was my dream. To become that you must have some money, some budget what I have not in my pocket, which I dont have. I am still dreaming*». Når det kommer til deres intensjon og interesse, er det flere som nevner at dette også er en viktig faktor. Som nevnt så har en av informantene nevnt at «*You have to be dedicated*». For mange av praktikantene er programmet veldig viktig for å oppfylle drømmen om å bli entreprenør. De får selv ansvaret for to dammer, og kan kjenne på hvordan dette ansvaret er. De får også blant annet muligheten til å feile, når de feiler på programmet, så lærer de av disse feilene og dette kan bidra til at de ikke gjør den samme feilen når de selv starter opp noe. Videre får de

kunnskapen til å klare seg selv. En av informantene nevner at det er forskjell fra det teoretiske som hen lærte på skolen og det som skjer i praksis. Derfor er det viktig med det praktiske, slik at man kan se om teorien stemmer i praksis. Ingen av informantene nevnte at programmet var viktig for å få nettverk, men det kan tolkes at ettersom flere ønsket seg en jobb på anlegget etterpå, at man indirekte kan si at nettverk har vært viktig for dem. De hadde trolig ikke blitt kjent med Papa Pesca administrasjonen uten å delta på programmet.

Selv om intensjonen deres er på rett sted, er det ikke alltid de får det til, dette har ofte sammenheng med den økonomiske delen. «*My dream was to become an entrepreneur. After the training I didn't have the opportunity to start my own business*». Her snakker informanten innen temaet om økonomi og det er usikkert om praktikantene vet hvor mye de får i månedslønn når de søker på programmet. Praktikantene får utbetalt 3700 MZN i måneden samt at de får et eget lite hus å bo i. Lønnen er lav, etter det praktikantene selv forteller. For å forstå hvor lite 3700 MZN er for praktikantene, må lønnen ses i mosambikansk kontekst. Gjennomsnittslønnen i Mosambik er ifølge en av informantene 10 – 15 000 MZN i måneden uten bachelorgrad. De har så vidt råd til å kjøpe mat. Allikevel mener rådgiverne at det er bedre enn de fleste andre anlegg betaler. Ledelsen har også tilbudt enkelte av de tidligere praktikantene jobb etter endt program. Ettersom det har fremkommet informasjon om at Papa Pesca betaler bedre enn andre oppdrettsanlegg, så kan det være at praktikantene søker her fordi at lønn er en motivasjon. På en annen side så fremgår det av enkelte informanter at det ikke er nok til å kjøpe mat for.

Praktikantene har også mulighet for å tjene opp bonus dersom deres Feed Conversion Rate (FCR) er under 1.2:1. Dette betyr at de maks kan bruke 1,2 kg fôr for å få 1 kg tilapia for å oppnå bonus. Det er ingen som har greid dette i 2019. Produksjonskostnaden kan bli lavere dersom de høster fisken tidligere, når den er mindre. Men om markedet ønsker mindre fisk, er vanskelig å si. Fôr er en stor kostnad og er den største utgiften knyttet til oppdrett i Mosambik. Føret produseres ikke i Mosambik og må importeres fra utlandet. En av informantene nevner «*The feed they are using is not from Mozambique, they need to import*». FCR kan være så lav som 0,8 i «pond farming». For å nå «breakeven» kan ikke kostnaden for 1 kg fôr være mer enn USD 0,85 inkludert tax eller USD 1,05 ekskludert tax.

Når det kommer til den enkeltes deltagelse, så fremgår det av intervjuene at dette er knyttet til motivasjonen deres. Praktikantenes deltagelse/motivasjon har derfor mye å si. En praktikant

som er motivert for programmet, vil få mer ut av programmet. Dette er fordi engasjementet ofte vil ha noe å si for utførelsen og følelsen av «*commitment*». «*I can say that aquaculture is the life for me. It is passion that I got in my childhood, long time ago when I was a child. When I got the opportunity to stay here it was a pleasure for me*». En informant nevner at motivasjonen til hen ønsket å være med i programmet var for å jobbe hardt for å bli plukket ut til å være med på Papa Pesca`s entreprenørielle plattform. Denne plattformen er noe Papa Pesca nylig har startet å bygge ved siden av anlegget.

Den entreprenørielle plattformen som informanten nevner har vært en motivasjonsfaktor helt i oppstartsfasen og vil ikke være en del av opplæringsprogrammet, men et tilbud til praktikantene som har skilt seg ut og gjort seg bemerket under programmet. Papa Pesca vil stå som eiere av anlegget. Plattformen vil likne på anlegget der opplæringsprogrammet foregår, og bestå av flere dammer og små hus. Plattformen er til for å hjelpe praktikantene å starte noe etter endt opplæringsprogram og muligheten til å tjene egne penger. Mange sliter med å få lån til å starte eget oppdrett, og plattformen er derfor en mulighet for praktikantene å fortsatt kunne starte opp noe uten å måtte ta opp lån. Hver praktikant får da to store dammer (en modul), på ca. et hektar. Det vil bli tilgang på vann og infrastruktur. De vil få settefisk, fôr og alt de trenger for å komme i gang. Papa Pesca ønsker at praktikantene da skal dele sin profitt gjennom «*profitsharing/share-ponding*». Man kan da si at de på en måte blir en «*partner*» for praktikantene på plattformen. Dette er også for å overholde jordeiendomsreglene i landet. Det er viktig å nevne at plattformen er kun for de som rådgiverne tror egner seg for å være med på plattformen og har vist interesse, kunnskap og læring gjennom prosessen. Dette kan anses som et «*opptak nummer to*». Det er flere av informantene som har nevnt noen av faktorene som presenteres i verket til Robb et al. (2014) og det spørres om Papa Pesca kommer til å bruke disse faktorene når de skal avgjøre hvem som får være med på plattformen.

At Papa Pesca har startet med utviklingen av en slik plattform gjør at mange av praktikantene jobber ekstra hardt i programmet for å få muligheten til å bli plukket ut til å være med på plattformen. «*I think the platform can help them, most of them. So they got motivation, they produce, they sell, they get an income they can start their own business outside. That's what we promised them. But the best will stay, the worst will go. That's why they should work hard, because we are evaluating them every day*». Praktikantene blir evaluert av rådgiverne hver dag, noe som gjør at praktikantene må vise at de virkelig vil dette og at de er motivert for det. Hvis en praktikant får dårlige evalueringer hver dag, er det lite trolig at praktikanten

blir valgt ut til å være på plattformen. Dersom praktikanten ikke blir valgt ut til å være med på plattformen vil de som de fleste andre ende opp med et sertifikat for bestått opplæring og kanskje en jobb. Det er fåtallet som blir valgt ut til å være med på plattformen da det ikke er plass til alle. Av de informantene som har avsluttet programmet, så har de fleste en eller annen form for jobb i dag, men ikke innen oppdrett.

På plattformen vil som tidligere nevnt praktikantene få muligheten til å tjene penger og spare opp til å drive egen virksomhet. I tillegg vil de kunne se om de kunne klart dette på egenhånd. En av informantene sier at «*X expects that X will be one of the entrepreneurs in the platform. If X gets the opportunity it will be good, because X will grow own fish without direct supervision, so X will know if X can manage an aquaculture fish farm*». En annen informant nevnte at X kun var her for å vente på at plattformen blir ferdig og at «*X will continue working hard until X find money or financial to start X own business*». Dette kan tolkes som at informanten ønsker å jobbe hardt for å bli en av entreprenørene på plattformen, hvis ikke så må informanten finne andre muligheter for å starte opp noe selv. Det var ikke alle informantene som var klar over denne muligheten, og noen nevnte det ikke i det hele tatt.

Det er usikkert om praktikantene er klar over at denne plattformen bygges når de søker på programmet. Dersom studentene er klar over dette når de søker på programmet, kan det være en driver for å være med i programmet. Da har de muligheter til å fortsette å tjene penger etter endt opplæring.

Økonomiske utfordringer og erfaringer

Informantene ble stilt en rekke spørsmål om den økonomiske utfordringen knyttet til entreprenørskap i Mosambik. Som nevnt ovenfor har blant annet en av informantene nevnt at hen vil jobbe hardt til hen finner penger eller finansiering til å starte opp noe eget og det er flere informanter som har nevnt økonomiske utfordringer. Dette er derfor ansett som en stor faktor og det er derfor viktig å se på de økonomiske utfordringene og erfaringene informantene sitter med. For at praktikantene skal kunne starte opp en egen bedrift, er de avhengig av penger, «*Everybody trying to become entrepreneurs, but the problem is the financials*». En annen informant nevner at «*The main problem is money*», en annen sier: «*We face many difficulties to get finances... I have tried twice, but I couldn't get. That's why it is difficult to start the business*», en tredje nevner: «*The big problem is the financial part*».

Disse utsagnene er bare fra tre informanter, men det er en gjennomgående tråd i de aller fleste intervjuene. Det ble derfor naturlig å spørre informantene om de var interessert i å ta opp lån for å starte egen virksomhet. Noen av informantene svarte at de ikke var komfortable med å ta opp lån i banken for å starte opp noe eget, på spørsmål om hvorfor, så svarte en av informantene «*X is scared because X doesnt know at the end of the cycle if X will be able to get the money and return for the bank*». Informanten nevner videre at X ønsker å spare opp penger for å starte opp noe, istedenfor å låne. Videre nevnes det at «*X knows that it is more difficult to get money from the government, even more the financial banks*».

Det er vanskelig å få lån, men dersom du først får innvilget lån, så er det vanskelig å nedbetale dette ettersom at renten er så høy. Det var derfor viktig å spørre informantene om erfaringen deres med lån, men det er kun to av informantene som tidligere har fått lån. En av informantene svarer at «*It's the worst experience in my life...*», videre nevner informanten at «*We pay 12 % extra on the loan (gross margin)*».

Disse funnene og utsagnene fra praktikantene er viktig å ta med seg videre. Når det er en av informantene som har denne erfaringen, er det klart at dette kan påvirke de andre praktikantene. Den ene informanten fikk lån gjennom universitetet, da banken samarbeider med ISPG (Istituto Superior Politecnico De Gaza). ISPG er universitetet som er nærmest anlegget og som de fleste praktikantene har tatt utdanning ved. Informanten nevner at dette er et program de tilbyr ved universitetet og at du «*can go there and submit the project. They approve the project, then you start dealing with them so they can give you the money*». Men når studenten får problemer med å betale, går banken direkte til studenten og ikke gjennom universitetet. I dette tilfellet så har ikke informanten klart å betjene lånet og står i fare for å bli dratt til retten av banken. Redselen for dette er stor, i følge informanten. «*They have my name, they are firing all back to me. Everything is coming back to me*». Informanten nevner videre at hen har en gjeld på 500 000 MZN, og at problemet bunner i at det er vanskelig å tilbakebetale. I Mosambik er det som i Norge, at gjelden følger deg hele livet og det er dette informanten er redd for. Det vil da bli vanskelig å for eksempel å få kjøpt seg et bosted eller å starte et nytt prosjekt. I tillegg vil rettsaken koste en del penger da hen må engasjere en advokat. Informanten føler at hen startet «*with the wrong leg. I started wrong. I mean, I am in debt now. I dont even have 5 years of experience*». Informanten nevner videre at dersom saken ender opp i retten, så kan hen saksøke ISPG, men som hen nevner «*I can sue ISPG, but I can not win*». Dette kan tolkes som i at det er dyrt å engasjere en advokat i saken og at forutsetningene for å vinne er dårlige eller ikke-eksisterende. Det er trolig en kontrakt mellom

ISPG, banken og informanten, og det er derfor usikkert om hvor gode oddsene er for å vinne en slik sak.

En annen nevner at «*They will debt you until you die*». Flere av informantene nevner økonomi som en viktig faktor for å starte opp noe, men når erfaringene til praktikantene med banken er dårlige, så er det vanskelig å få til det finansielle. Det er grunnleggende at man trenger penger for å starte opp en bedrift og ofte så har man ikke midler til å starte opp noe selv. Dette fremgår også av intervjuene. De fleste er derfor avhengig av å få lån, men når erfaringene med dette er dårlig, så blir situasjonen vanskelig.

Millenium BIM, en kjent bank i Mosambik ble intervjuet om finansieringen rundt akvakultur. Det fremgikk av intervjuet at akvakultur for det første er ganske nytt i Mosambik og at bankene ikke er så kjent med dette. Bankene må ha kompetanse innenfor oppdrett for å kunne ta en avgjørelse om lån og det kan være at dette bedrer seg når akvakultur blir større i Mosambik. Dette er helt klart en stor utfordring innenfor denne næringen. Derimot når det gjaldt å få lån innenfor agrikultur, så hadde de to ulike løsninger: FDE og FKW. FDE er finansiering for kunder som allerede produserer 10 hektar. Da kan bonden få opptil 10 millioner MZN og renten er 10%. Lånet må tilbakebetales innen 5 år. FKW er ment for små og mellomstore bedrifter. For å få et av lånene, må kunden ha en «warranty» for banken, slik som en bolig eller en bil. Disse lånene er enklere å få innen agrikultur fordi banken har noe som kalles «leasing line», hvor kunden ikke trenger en «warranty». Da eier banken alt utstyr og materiell til kunden har tilbakebetalt lånet. Banken mener dette er det som er vanskelig innen akvakultur, fordi den største utgiften er å lage dammene. Banken mener at de ikke kan bruke dammene til noe annet enn oppdrett, og at dette er det som gjør at de ikke kan bruke «leasing line» innenfor oppdrett. Den ansatte fortalte videre om hvor vanskelig det er å få lån og om hvor omfattende prosessen er. Dette krever mye papirarbeid, samt at en måtte stille med pantesikkerhet, lisens fra myndighetene om at du kan starte opp prosjektet, lønns slipper og arbeidskontrakt. Det tok også lang tid fra man startet søknadsprosessen til man faktisk fikk utbetalt pengene.

Praktikantenes læringsutbytte og erfaring

Programmet er avhengig av at praktikantene lærer og får erfaring ved å delta, ellers er det vanskelig å se at praktikantene starter opp noe eget etter endt program. Ved spørsmål om

hvordan informantene lærte best, så svarte flertallet at de best lærte gjennom praktisk arbeid. Det er på anlegget praktikantene kan lære, spørre og feile, slik at de er best rustet til å få til dette på egenhånd. En ting er å lære det teoretiske på skolen, men det er noe annet å gjøre det i praksis. «*X learn more doing, than sit down and write on paper*». En annen nevner “*In practical, when you learn something it is difficult to forget, but in theoretical in one hour you start to forget all you have learned. So practical is the best way to learn*». En av faktorene som nevnes i teorien er erfaring, og dette får praktikantene av å være på anlegget.

At praktikantene får et læringsutbytte og erfaring, er grunnlaget for hele programmet. De ønsker at praktikantene skal lære slik at de selv kan drive oppdrett av fisk. Praktikantene har ansvar for to dammer hver, og fisken som blir produsert og vokser, blir solgt. Praktikantene får være med på hele prosessen, fra å produsere til fisken blir solgt og de må rense dammen og starte på nytt igjen. Ved å få være med i nesten hele verdikjeden, så lærer praktikantene hele prosessen de også må gjøre dersom de selv skal starte et eget akvakulturanlegg. De får blant annet delta på «pond-preparation», «stock the fish», «harvesting», og «selling». Når det også er nødvendig, som ved mye regn, er de med på å finne løsninger på å hindre vannet i å komme inntil husene. Ellers lærer de også teori knyttet til oppdrett, hvordan man ordner nettene som har fått hull eller hvordan de skal unngå å få fugler og fremmedarter i dammen. Praktikantene får derimot ikke være med på klekkeriet og se hvordan de samler inn egg eller hvordan «fingerlings» blir produsert.

En av informantene nevner at det er litt annerledes å faktisk produsere fisken enn det de lærer om i teorien på skolen: «*Because what X learned in the theoretical class was very different with what X faced when X was arriving in the facility*».

Etter å ha vært med på deltagende observasjon så var jeg klar over at de har klassetimer innimellom. Da sitter de på anlegget, med en vegg og et tak over seg og en liten hvit tavle. Mitt inntrykk var at tavlen var for liten. De måtte ofte viske ut og erstatte teksten med noen nytt. Studentene satt og regnet ut biomassen på fisken deres, noe de ofte bruker mye tid på. Dette er viktig å lære slik at de bruker riktig førfaktor. Konsekvensene av å bruke feil førfaktor kan være at fisken ikke vokser. «*There are some people who have difficulties to write, to do the calculation*». Det er flere av informantene som blant annet har nevnt at dette er noe av det vanskeligste med opplegget. Det er hovedsakelig informantene uten høyere utdanning som sliter med dette. En av informantene forteller blant annet at det gis timer for å

lære grunnleggende matteferdigheter. Dette styrker deres ferdigheter og kan bidra til at de blir flinkere til den mer avanserte matten, som å regne ut biomassen.

En annen viktig del av læringsprosessen er om praktikantene hadde noen utfordringer knyttet til opplæringen eller selve oppdrettet. Informantene som hadde høyere utdanning hadde ofte færre utfordringer enn de uten. En av informantene med høy utdanning sier at «*Most of the things is like a repeated process*». På en annen side så nevner denne informanten at den finansielle delen har uteblitt enn så lenge. Derfor klarer ikke informanten å svare på spørsmål knyttet til dette, selv med høyere utdanning. En av informantene uten utdanning nevner at «*The work was too hard*», og ombestemte seg etter endt program om å fortsette. To andre informanter med høyere utdanning nevner at deres utfordringer var «*Control of the predators*», og en annen nevner det var vanskelig å holde seg borte fra familien. En av informantene måtte stå opp om natten for å «*drain the water in the pond to prevent overflow in the pond*». Videre forteller noen av informantene utfordringer knyttet til selve oppdrettet eller dammene, men at rådgiverne var flinke til å følge opp og hjelpe til. På denne måten lærte praktikantene hva de skulle gjøre i ulike situasjoner.

Praktikantenes involvering i oppdrettsanlegget

For at studentene skal kunne starte opp et eget anlegg etter fullført trening, er det viktig at de involveres i prosessen. Det er gjennom prøving og praktisk arbeid, at læring skjer, i følge flere av informantene. Praktikantene skal i utgangspunktet få ansvar for to dammer hver, men etter å ha spurt alle de nåværende praktikantene som var informanter om deres opplevelse om å være ansvarlig for to dammer, så svarer alle at de begynte kun med en. En årsak til dette kan være at det er ulike sykluser på dammene. Etter hvert fikk de en til, og noen kom nylig og hadde ikke fått dam nummer to enda. Fordelen med å starte med en, var at enkelte av praktikantene «feilet» på en eller annen måte. Dette gjorde at de lærte til neste dam, og kunne gjøre endringer som gjorde at det ble en suksess.

Hovedoppgavene til praktikantene er utformet ut fra hvordan en vanlig hverdag hadde vært dersom de selv hadde et eget anlegg. Det er lange dager, og flere av informantene sier de jobber 10 timer. En av informantene nevnte under en uformell samtale at praktikantene skal bo her i 16 uker, og at de har ikke «fri». Dette er fordi det ikke eksisterer «fri» når man driver et oppdrettsanlegg og de må derfor kjenne på hvordan hverdagen er som

oppdrettsentreprenør. Praktikantene har ikke lov til å reise ut fra anlegget med unntak av ekstraordinære hendelser, eller en gang i måneden for å besøke familie.

«Hands on training»

Mange av informantene nevner at motivasjonen bak å være med på programmet er å få «hands on training». Det som menes med dette, er at de får den praktiske erfaringen ved å bruke teorien i praksis. Noen av informantene nevner også at dette var mye hardere enn de hadde forutsett og at de aldri har gjort et så hardt og tøft arbeid før. «*X has never done this hard work*», informanten drar frem faktorer som at alt var nytt og det er vanskelig. «*When X arrived it was complicated. All was new.. X never did in X life as strong work than that*». Dersom de ikke hadde deltatt i den praktiske delen, men kun lært det teoretiske er det ikke sikkert de hadde orket å gjøre det når de selv startet opp.

Enkelte av praktikantene innser også hvor hardt dette arbeidet er, og velger å ikke fortsette etter endt program. Informanten ble spurt om hen ble skremt av hardt arbeid, og da svarte informanten «yes, a bit». Dette er også viktig læring. Informanten nevner videre at «*X has never done this hard work*» og bestemte seg for “*X don't want to be an entrepreneur in the future.*» Det kan tenkes at dersom de ikke hadde deltatt på programmet, og hadde startet for seg selv, kunne det gått riktig dårlig ganske raskt.

Ettersom at praktikantene kan ha flere roller, som arbeider, student, praktikant eller liknende, kan det ses hen til hvordan de selv oppfatter seg selv. Dette var ikke et stort tema under intervjuene, men det kan fortsatt tolkes noe etter hva informantene selv sa. Det virker som at de selv tenker at de er arbeidere, men at de også er praktikanter da de skal lære prosessen. Målet er å lære nok til at de kan satse på dette selv. På en annen side så nevner flere av informantene at arbeidet er for hardt, både med tanke på lange arbeidsdager, å jobbe i solsteken og at det er fysisk tungt, og det kan derfor føles at de er arbeidere. Informantene forteller at de forventet at de skulle arbeide fysisk med produksjonen og at dette var en av årsakene til at de ønsket å delta i programmet. På en annen side så kan det være at de forventet at de også skulle sitte mye i et klasserom for å ha teori. En av informantene nevner at «*They have a lot of expectations. Number one is, they expect us to give them continuous job after this*». Dette kan tyde på at de selv oppfatter seg som praktikanter eller “trainees», da de forventer å få jobb etterpå. Ettersom de også mener at lønnen er for lav, så kan det tenkes

at de mener at arbeidet er for krevende til å få den lønnen. De vil da bli ansett som arbeider, og ikke praktikant. Informantene nevner derimot at de er her for å bli «trained» og for å få «hands on training». Så det kan tenkes at de oppfatter seg selv som en miks av de to rollene. En annen informant nevner at lønnen de får utbetalt er for lite, informanten nevner at: «*There is one who came with me one day. He left too soon because he said: No, I can't do this, this is a job. And the money they are giving us is too small.*» Studenter får ikke lønn for å studere, men i denne situasjonen så vet praktikantene at de får lønn utbetalt for å delta. Det kan derfor tenkes at de oppfatter seg som arbeidere, da man får lønn for å utføre en jobb.

Noen av informantene innså etter programmet at dette ikke var noe for dem. Blant annet så nevner en av informantene at hen ikke lenger ønsker å være innenfor akvakultur da arbeidet ble for hardt. Flere ulike faktorer nevnes til at arbeidet er for hardt og krevende. Det er flere av informantene som for eksempel nevner at tilgangen på vann er vanskelig, og når man jobber 9-10 timer i solen, så er det forståelig at det er hardt uten tilgang på vann. Enkelte nevner faktorer som at arbeidet var fysisk tungt, som å høste inn fisken. Det var også to praktikanter som sluttet ved anlegget, av usikre grunner. En av informantene nevner at noen slutter i programmet: «*There is some people who start the program and after that they run away. They give up..*». Videre ble X spurt om hvilket synspunkt X hadde på hvorfor de velger å slutte eller å gi opp: «*X say that in X's viewpoint X can say that the people is giving up because of the job. The job is too hot and maybe they are not prepared to do this kind of job*». Videre ble det nevnt at: «*Even the job is too hard, working under the sun, working in the water, working in the mud. X is still in the program because X know what X wants*». Det kan derfor tenkes at rekrutteringsprosessen ikke er god nok.

En gjengående faktor som nevnes er at arbeidet er fysisk hardt. Andre nevner at arbeidsdagene er for lange, ettersom de jobber mange timer om dagen, også må de gå på markedet etter endt dag, mener mange er for mye. Andre nevner at det er hardt å jobbe under så sterk sol. «*There is some people who start the program and after that they run away. They give up.*» og videre «*Even the job is too hard, working under the sun, working in the water, working in the mud. X is still in the program because X know what X wants*».

Et annet viktig spørsmål var om informantene ville hatt mer energi om tilstanden var bedre, og det ble nevnt at «*If the condition was better, X can learn more better*».

Hvordan kan programmet forbedres?

Som nevnt ovenfor var det en av informantene som nevnte at dersom tilstanden var bedre, kunne hen lære bedre. Derfor ble informantene spurt om de hadde forslag til forbedringer av programmet. Det var ikke alle som ønsket å svare på dette og i enkelte tilfeller, ble de spurt mer direkte. Etterhvert ble det spurt om det for eksempel var noe forbedringspotensial for husene eller andre ting. Det ble blant annet nevnt at husene var i dårlig stand og at det var lang vei for å hente vann. Andre ting som ble nevnt var: «*They need to improve the theoretical part*». Det nevnes blant annet at rådgiverne ofte hopper i temaer uten å bli ferdig med temaet, og dette fører til forvirring. «*They start to teach one topic and in the middle they change the topic without the end*». Selv om det nevnes at praksisen er det viktigste, er det mye grunnleggende og teori som ligger til grunn. Det hjelper ikke at man fører fisken, uten at man vet hvor mye man skal gi den. Det er derfor helt avgjørende å ha grunnleggende teori for å få utnyttet praksisen til det fulleste.

Det er flere som sliter med det teoretiske, og noen av informantene nevner at dette kan forbedres. «*We can improve the theoretical class. There are some people for example when we are measuring the water quality they don't know what is the most important to do in that activity. So if they increase their theoretical classes, to directly explain this people how they should do the task. That would be good*». Noen av informantene nevner at de mangler bøker, og at det hadde gjort ting mye lettere. Mange av praktikantene har lite eller ingen erfaring innenfor akvakultur, og med en lærebok så kunne man lest seg opp selv og slått opp når man lurte på noe. En av informantene nevner at de må ta notater under timene, slik at de ikke glemmer hva de gikk igjennom.

Det fremgår av flere intervjuer at praktikantene ikke har lært noe om finansiering eller at de ikke har hatt om dette enda i programmet. En av informantene nevner at «*They didn't learn the financial part in the training program*». Dette var et interessant funn. Når praktikantene ikke vet hvordan de skal få til den økonomiske delen eller hvordan det fungerer, er det klart at det er vanskelig å starte opp noe. En av de andre informantene som var nåværende praktikant fortalte at «*Until now we can not learn the financial part. I expected to know how to do the financial part*». Denne gruppen hadde kun vært på anlegget en måned. Men det er vanskelig å si om de kommer til å lære den finansielle delen, da enkelte av de tidligere deltagerne nevner at de ikke har hatt noe om det. Det kan derfor tenkes at det ikke har skjedd entreprenøriell

utvikling etter endt program fordi deltagerne ikke vet hvordan de skal få til den finansielle delen. Enkelte av informantene visste ikke hvor de kunne gå for å få hjelp til å starte opp noe selv, «*X dont know any place*». En annen sier det samme. Noen visste ingenting om det finansielle knyttet til lån i banken, «*X have no knowledge about the financial in the bank*».

Enkelte av rådgiverne var flinkere til å bruke ulike metoder som gjorde at praktikantene ble mer motivert. Noe annet som er viktig å påpeke er at enkelte av rådgiverne ikke snakket portugisisk, men engelsk eller et annet språk. Enkelte av informantene fortalte at det var vanskelig å forstå hen. Selv om en av de andre rådgiverne oversatte det hen sa, var det vanskelig. Rådgiveren var heller ikke særlig flink med tilbakemeldinger, jeg fikk inntrykk av at hen mente at studentene var dumme, eller late. Dette fremgikk også av noen av informantene. For å beskytte informantene blir det ikke tatt med utsagn fra informantene om dette punktet.

Etter endt program

Når studentene er ferdig med programmet, vil de få utsendt et sertifikat for fullført opplæring. Sertifikatet er en bekreftelse på at kandidaten har tilegnet seg kunnskaper, praktisk erfaring, opplæring og bestått et opplæringsprogram innen akvakultur. Flere av informantene har ikke utdanning, og dette sertifikatet vil derfor være deres eneste dokument som viser hva de har gjort, lært og erfart. Sertifikatet kan være avgjørende ved å søke jobb eller for å søke om lån i banken til å starte egen oppdrettsvirksomhet, dette er dog ikke bekreftet, men det er helt klart at sertifikatet kan være en viktig del og at det vil kunne styrke deres posisjon. Erfaringen de har fått vil derfor kunne være en faktor for deres videre drøm om å bli en entreprenør. Mangel på sertifikat kan derfor være en årsak på hvorfor det ikke skjer entreprenøriell utvikling.

Et viktig funn i denne forbindelsen var at det var et par av informantene som ikke hadde mottatt sitt sertifikat. Informantene hadde vært innom anlegget ved flere anledninger og etterspurt dette, men de fikk beskjed om at dette ikke var mulig i dag og måtte komme tilbake senere. «*X say X didn't get the certificate*». Det er heller ikke oppgitt noen ytterligere årsak til at deltagerne ikke fikk sertifikatet. Dersom dette hadde blitt tatt opp under feltarbeidet er det mulig at dette kunne fått konsekvenser for informantene og det ble derfor tatt en avgjørelse på å ikke grave mer i dette. Dette var noe som kom fram i noen av de senere intervjuene, og derfor ble ikke alle informantene spurt om det samme.

Tidligere praktikanter

Etter å ha snakket med 7 tidligere deltagere, er det kun en som har fått lån i banken og prøvde å starte opp noe. Informanten hadde prøvd ut dette før oppstarten i programmet. Det er en gjenganger at økonomi er den største årsaken til at praktikantene ikke starter med noe entreprenørielt etter endt program. De fleste av de tidligere deltagerne hadde og har en drøm om å bli entreprenør, men de forteller om de ulike vanskelighetene ved finansieringen. Noen av dem jobber for å tjene opp nok penger, og andre innså etter programmet at de ønsket noe annet. En av informantene innså også hvor hardt arbeidet med et oppdrettsanlegg er, og bestemte seg for at dette ikke var noe for hen.

De tidligere deltagerne ble kontaktet av Papa Pesca for et intervju. De ble spurt om de ønsket å delta, og enkelte av dem bodde i Hokwè, som var en kort 15 minutters gåtur fra anlegget. Noen av dem var også på anlegget, da de enten jobbet i administrasjonen, klekkeriet eller på anlegget.

Nåværende praktikanter

Det var 6 nåværende praktikanter som ble intervjuet. De var tilgjengelige ettersom de var på anlegget. På forhånd hadde de fått vite at jeg skulle ankomme, men det var ikke bestemt hvem som skulle intervjues på forhånd. En av informantene hadde fått lån i banken før hen startet på programmet og hadde startet opp noe før programmet. Informantene nevner at de ønsker å bli entreprenører etter endt program, men ser for seg ulike scenarioer som gjør dette vanskelig. Det nevnes blant annet at den finansielle delen ikke er presentert på programmet enda, og det kan derfor tenkes at de synes det blir vanskelig å starte opp noe uten muligheter for finansiering. Noe annet som nevnes er å få fagbøker, slik at de kan lese seg opp på egenhånd og eventuelt slå opp dersom de lurer på noe.

Sekundære kilder

Når det gjelder de sekundære kildene, så ble HICEP, ISPG, Chief Hokwè og Millenium Bank intervjuet eller uformell samtale. Dette var for å få mer overblikk og mer informasjon knyttet til situasjonen og omgivelsene rundt oppdrett generelt og anlegget.

HICEP er en offentlig, statseid institusjon som håndterer flere tusen hektar i Gaza området. I Mosambik er alt land eid av myndighetene og blir håndtert av HICEP. De er også ansvarlig for vannhåndteringen. Ved å snakke med HICEP, så gav dette innblikk i hvordan Papa Pesca fikk land. De sendte en forespørsel med en plan eller en forretningsplan med hvordan de tenkte å utnytte landet.

ISPG står for «Instituto Superior Politecnico De Gaza» og er universitetet som flere av studentene har gått på. Det er et lokalt universitet som ligger i Chokwè distriktet. De tilbyr bachelor (3 årig) i blant annet akvakultur og en teknisk utdanning innen akvakultur (4 årig). Universitetet har egne dammer som de bruker i forbindelse med læringen.

ISPG gav innblikk i hvordan utdanningsprogrammene på universitetet er utformet. Det som var interessant var at det ikke var et eget kurs eller emne om finansiering. Videre hadde studentene som fullførte graden sin mulighet for å få finansiering for å utvikle sitt eget prosjekt på inkubatoren. Informanten nevnte at 700 000 MZN er vanlig. Men lånet må betales tilbake innen 3 år, med 10 % rente. Informanten kunne ikke videre fortelle hvor mange som hadde klart å fullføre et suksessfullt prosjekt.

Hokwè er en landsby ca. 15 minutter gange fra anlegget og er hjemstedet til noen av informantene, men flere av praktikantene. Chief Hokwè er «the community leader». Han fortalte at kun halvparten av landsbyen hadde jobb. Flere av dem jobbet for Papa Pesca. Han forteller at mange flytter etter de er ferdige med ungdomsskolen. Når Papa Pesca søkte om området, ble alle de «viktige» menneskene i landsbyen innkalt til et møte for å diskutere hva som var viktig for landsbyen. Papa Pesca lovte å ansette folk ifra byen. Landsbyen får ikke hjelp fra myndighetene og det blir ikke betalt skatt. Det er derfor nødvendig at de utnytter muligheter byen får.

Millennium BIM er en bank som gir lån i Mosambik. Informanten kunne fortelle om finansiering og mulighetene for å ta opp et lån for å starte opp en egen akvakultur business. De fortalte om flere ulike måter for å ta opp et lån, men at ettersom akvakultur er ganske nytt i landet, er det vanskeligere å få lån enn i for eksempel agrikultur. Informanten fortalte hva som behøvdtes for å få tatt opp et lån. De nødvendige papirene man trengte for å ta opp et lån var blant annet: Salary certification, arbeidskontrakt, forespørsel om lån, identitetsnummer/personnummer, lisenser (godkjenning fra HICEP for eksempel), kvittering

for betalt avgift. I tillegg må du vise til om det er enkelte ting banken kan ta pant i, for eksempel en bolig eller en bil.

Oppsummering

Det interessante med funnene er at ingen uten høyere utdanning nevnte at utdanning var viktig i forbindelse med entreprenørskap. Det var derimot kun to med høyere utdanning som mente dette var viktig. En av informantene nevner blant annet at de med utdanning gjør det bedre i programmet. Derimot mente de aller fleste informantene at erfaring og deltagelse var viktig, og dette kan være knyttet til at de får erfaring av å være på anlegget. En gjenganger av det informantene sier er at de får erfaringen med å «put hands on», å få teste ut teori i praksis. Dette er det de fleste fokuserte på gjennom intervjuene. Det er også flere av de uten utdanning som nevner at intensjon og interesse er viktig, men derimot nevner kun en av de med høyere utdanning dette. Det ses også en forskjell på det som gjelder adferd og deltagelse, om informantene har høyere utdanning eller ikke. Alle kategoriene som ble presentert av Valerio et al. (2014) har blitt nevnt under intervjuene, men med ulikt fokus.

Som tidligere vist i tabell 2, i oversikt over faktorene informantene nevner, så er det erfaring og adferd/deltagelse som er mest nevnt, det er nevnt av over halvparten av alle informantene. Faktorene er nevnt av like mange informanter og det kan derfor tolkes som at de er like viktige. Dette betyr at informantene ser på disse to faktorene som de viktigste for å skape entreprenøriell virksomhet etter endt program. Intensjon og interesse er også en faktor som er blitt nevnt et par ganger. Nedenfor (tabell 5) viser en oversikt over de viktigste funnene fra de ulike analysekapitlene.

Kategori	Erfaring	Adferd/Deltagelse	Intensjon og interesse
Totalt antall	9	9	5
Med høyere utdanning	5	1	4
Uten høyere utdanning	4	4	2

Tabell 5: Oversikt over de viktigste funnene

Kapittel 6 - Diskusjon

Formålet med oppgaven er å bidra med noe nytt i litteraturen om entreprenørskap i Mosambik. Det er foreløpig skrevet mye om ulike studier gjort på makronivå, men jeg ønsker å se på dette på mikronivå. Jeg vil se på entreprenøriell utvikling fra et individperspektiv. Min besvarelse kan derfor muligens bidra til et annet syn på utfordringene som er knyttet til lite eller ingen entreprenøriell utvikling. Programmet er en driver for økonomisk utvikling, men programmet har foreløpig ikke endt med at noen har startet egen virksomhet etter endt program. Barrierene for dette er blant annet økonomi, men det har også kommet frem funn som knyttes direkte til individet og faktorer rundt dette. Min problemstilling vil derfor lyde som følgende: *Hvorfor starter ikke praktikanter på oppdrettsanlegget i Mosambik egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram?* Ved å ha deltatt på feltarbeid i Mosambik i ca. en måned, så har det blitt gjort en rekke intervjuer, feltsamtaler og deltagende observasjon. Det ble utført dybdeintervju med 16 informanter. For å kunne svare på problemstillingen ble det utformet noen forskningsspørsmål. Ved å svare på forskningsspørsmålene vil de sammen kunne svare på problemstillingen. Det er tre tema forskningsspørsmålene baserer seg på og som fokusert har vært på under feltarbeidet. Temaene handler om utformingen av programmet, praktikantenes motivasjon og utvalgsriteriene for å bli med i programmet.

Utformingen av opplæringsprogrammet

Forskningsspørsmål 1: *Hvordan er opplæringsprogrammet utformet og hvilken betydning har dette for entreprenøriell suksess?*

Teorien til Robb et al. (2014, s. 13-14) deler inn entreprenørskapsprogrammene i to kategorier: utdanningsprogrammer (EE) og opplæringsprogrammer (ET). Kategoriene ble introdusert i Valerio et al. (2014) sitt globale studie om entreprenørskapsutdanning og treningsprogrammer. Papa Pesca har et opplæringsprogram ettersom at de fokuserer på å bygge kunnskap og ferdigheter for å starte opp en bedrift innenfor oppdrett av tilapia. Målgruppen til Papa Pesca er potensielle entreprenører som ikke er en del av et utdanningsprogram.

Valerio et al., (2014, s. 47) presenterer programmets egenskaper som en av faktorene for å skape entreprenøriell utvikling etter endt program. Fokuset gjennom funnene har vært på utformingen av selve programmet. Det har også blitt kort nevnt at lærerne/rådgiverne og

innholdet i programmet kan ha en betydning. De andre kategoriene som nevnes i verket er: levering, læreplan og «wrap-around services». Disse kategoriene har ikke blitt særlig nevnt under intervjuene. Derfor vil det gjennom diskusjonen hovedsakelig fokusere på selve utformingen av programmet og kort nevnes om lærerne. Det handler om å lage en helhet i programmet og at praktikantene må involveres i prosjektet.

Programmet er utformet i den hensikt å få praktikantene til å starte opp et eget anlegg etter endt opplæring. Studentene får derfor eget ansvar for to dammer, og gjør akkurat det en vanlig oppdretter hadde gjort. Et viktig funn var at enkelte av praktikantene kun fikk en dam til å starte med, en årsak til dette kan være at det er ulike sykluser på dammene da det kan ha skjedd ting underveis som gjorde at man måtte starte på nytt. Fordelen med å starte med en, var at enkelte av praktikantene «feilet» på en eller annen måte. Dette gjorde at de lærte til neste dam, og kunne gjøre endringer som gjorde at det ble en suksess. Det er gjennom prøving og praktisk arbeid, at læring skjer, i følge flere av informantene. Allikevel skal også praktikantene gjennom teori. Dette er blant annet for å lære praktikantene om ernæring, teknologi, fiskesykdommer, føring og vannkvalitet. Videre er det også helt grunnleggende å lære om økonomi, men det fremgår av funnene at dette ikke har vært en del av programmet. Dette vil også ha noe å si. Når det gjelder lærerne, så nevnes det blant annet at informantene har vanskelig med å forstå en av dem. En av lærerne/rådgiverne snakker ikke portugisisk, noe som gjør det vanskelig for praktikantene å kommunisere med hen. Når praktikantene ikke forstår hva hen sier, er det klart at dette påvirker læringsutbyttet til praktikanten.

Arbeidsoppgavene er tunge, og flere av informantene nevner at det er vanskelige forhold, samt at arbeidet er for hardt og krevende. En kandidats adferd og deltagelse har noe å si, i følge teorien. Deres deltagelse kan knyttes sammen med hvordan programmet er utformet. Når de selv sier at arbeidet er for hardt, så kan dette bety flere ting. Det kan være at de ikke egner seg for å være oppdrettere, at arbeidet er hardere enn det hadde vært enn dersom de selv hadde hatt et eget oppdrett. Det kan også ses i sammenheng med det som kom frem om hvilken rolle praktikantene de oppfatter at de har på anlegget.

Det fremkommer også av funnene at praktikantene kan ha flere roller under opplæringsprogrammet. Av funnene fremgår at det kan tolkes som at de oppfatter seg som arbeidere og praktikanter. Det kan også stilles spørsmål til om de føler seg som studenter, da dette er en læringsprosess, hvor det både er teoritimer og praksis. Men de får noe lønn i måneden. Arbeidet er hardt og krevende, og det kan derfor tolkes som at de er arbeidere.

Videre har noen også inntrykk av at de skal få jobb etterpå, og det kan derfor tenkes at de ser på seg selv som praktikanter. Informantene nevner derimot at de er her for å bli «trained» og for å få «hands on training». Det kan derfor tenkes at de oppfatter seg selv som en miks av de to rollene. Hvilken betydning dette kan ha for den videre entreprenørielle aktiviteten er usikkert. Men det kan tenkes at hvis de oppfatter seg selv som arbeidere, så er det ingen «konsekvenser» av å ikke starte med entreprenøriell virksomhet etter programmet og at de kun ønsker å få seg en jobb. Om de ser på seg selv som praktikanter, så kan det tenkes at betydningen for den entreprenørielle aktiviteten er større. Da en praktikant ofte får spesialopplæring, i dette tilfellet innenfor oppdrett av tilapia. Praktikanten skal etter endt opplæring kunne utføre det de har lært selv, ved for eksempel å drive egen virksomhet innenfor feltet.

Betydningen om de oppfatter seg som arbeidere istedenfor studenter eller praktikanter kan ha en betydning for den videre entreprenørielle aktiviteten. Det kan ha betydning ved at de kun ønsker å tjene penger, og ikke er med i programmet for å lære om å utvikle egen virksomhet. Hvis de anser seg selv som studenter, så er formålet med deres deltagelse å tilegne seg kunnskap og å teste ut disse i praksis. Ved å kun ha en rolle som arbeider, så kan det tenkes at de gjør minimumskravet og kun drives av å få lønn.

Praktikantenes hverdag er styrt av alle oppgavene de må gjennom hver dag. Det skal være mest mulig «likt» som hvordan hverdagen hadde vært dersom de selv hadde drevet oppdrett. Dagene er svært lange, og de jobber 10 timer. Det nevnes videre at de ikke har noe «fri» da det ikke finnes noe «fri» som oppdretter. Karlan og Valdiva (2011) påpeker at praktikantenes utmattelse kan være med på å forme resultatet av programmet. Dette er viktig å nevne ettersom at flere av praktikantene har nevnt at de er slitne og at arbeidet er såpass hardt. Det kan derfor tenkes at når praktikantene blir så utmattet av arbeidet, at de ikke ønsker eller orker å starte et eget oppdrett etter endt opplæring. Videre har også en av informantene nevnt at dersom flere av de grunnleggende tingene, som vann var på plass ville hen mest sannsynlig hatt mer energi for å utøve oppgavene og være utvilt til neste dag.

Etter teorien så handler blant annet deltagelsen og adferden om praktikantens oppfattelse av hva programmet har å tilby og verdien av å delta. Programmet kan gi økonomisk tilgang ved at praktikantene enklere kan få jobb etter de har deltatt i programmet. Noe annet som nevnes i teorien (Ruiz og Dams, 2012) er at kvinner ble entreprenører fordi det ga uavhengighet, oppnåelse og utfordringer. Dette er ikke noe som har fremkommet konkret i intervjuene, men

ved å tolke dataen så nevnes det at en av informantene ønsker å starte opp noe selv for å være uavhengig og kunne hjelpe familien. En annen nevner noe av det samme.

Videre nevnes det også i teorien at praktikantene med utdanning hadde større frafall, dette er ikke noe som ble fokusert på under feltarbeidet og er vanskelig å si noe om. Det var derimot to praktikanter som har sluttet på programmet, men deres identitet og om de hadde høyere utdanning eller ikke er usikkert. Funnene til Karlan og Valdiva (2011) viste blant annet at deltagere med mer utdanning hadde større frafall enn de med mindre. Ettersom at identiteten og utdanningsbakgrunnen til de to praktikantene som sluttet er ukjent, er det vanskelig å si om dette også gjelder i dette caset. Alle informantene går fortsatt på programmet eller fullført tross det harde arbeidet.

Utformingen av programmet vil ha en betydning for entreprenøriell suksess av flere grunner. Ettersom at praktikantene selv mener det er gjennom prøving og praktisk arbeid at læring skjer, så er dette helt klart et viktig funn. Ettersom programmet har praktisk arbeid, vil praktikantene lære, i følge informantene. Dette betyr at utformingen av programmet har noe å si for læringen til praktikantene. Videre vil også teorien ha noe å si for læringsutbyttet da praktikantene trenger å ha det teoretiske grunnlaget før de starter med det praktiske. Dersom de ikke har et teoretisk grunnlag, vil det for eksempel være vanskelig å føre fisken riktig og det kan bli et økonomisk tap. Når praktikantene skal ha teoritimer, så er det en av lærerne/rådgiverne som underviser. Det fremkommer at det er vanskelig å forstå en av lærerne da hen ikke snakker portugisisk, noe som gjør det vanskelig for praktikantene å følge med og forstå. De får derfor ikke noe særlig læringsutbytte når hen foreleser.

En annen ting er hvor krevende arbeidet er. Informantene nevner at det er vanskelige forhold, noe som gjør at de synes arbeidet er tyngre enn det burde være og dette kan gjøre at praktikantene ikke er motivert for å starte egen virksomhet etter endt program. Dette har også sammenheng med utformingen av programmet. Praktikantenes adferd og deltagelse vil bli påvirket av forholdene rundt programmet. Dette betyr at ved utbedring av de vanskelige forholdene kan bidra til positiv adferd og deltagelse. Videre nevnes det også at deres rolle er udefinert, og dette vil også kunne påvirke suksessen av programmet. Dersom de kun ser på seg selv som arbeidere, vil ikke motivasjonen være å starte entreprenøriell utvikling etter endt program. Det er lite entreprenøriell aktivitet etter endt program fordi at utformingen av programmet ikke er helt optimal.

Studentenes motivasjon for å delta

Forskningsspørsmål 2: *Hva er motivasjonen til praktikantene for å delta i opplæringsprogrammet?*

Motivasjonen til praktikantene har vært et stort tema under intervjuene. Valerio et al. (2014) har presentert fem kategorier for personkarakteristikk, som kan være med å påvirke utfallet for opplæringsprogrammet. Kategoriene handler om den enkelte praktikant og er individuelle faktorer. Utdanning, profil, erfaring, intensjon og interesse og adferd/deltagelse. I følge Pittaway og Cope (2007) nevner de at interesse og intensjoner viser til hvordan EET-deltagernes intensjoner er ulike og reflekterer profilene deres. Det viser også deres unike motivasjon for å delta.

Motivasjon kan både gå under intensjon og interesse samt adferd/deltagelse, da motivasjonen påvirker begge disse faktorene. Motivasjon var et eget tema og var mye nevnt under intervjuene. En gjennomgående motivasjon var stort sett at praktikantene ønsket erfaringen og «hands on training». De ønsket praktisk erfaring da dette gav en helt annen erfaring enn å kun lese teori. Dette ble blant annet nevnt av en informant som sa at praksisen var annerledes enn det hen lærte på skolen. Selv om det også er viktig å lære de tradisjonelle skolefagene, som ernæring, teknologi, sykdomslære, vannkvalitet og mer, så mente flere av informantene at det er gjennom prøving og praktisk arbeid, at læring skjer. Det nevnes blant annet at det setter seg lettere i hodet og at man enklere husker prosessen dersom man gjør det i praksis. Det nevnes også av flere informanter at de lærer best gjennom praktisk arbeid. En av informantene nevnte at teorien hen lærte på skolen gjorde at hen kunne en del mer enn de andre praktikantene på anlegget. Trolig har de med bakgrunn innenfor akvakultur og utdanning innenfor dette bedre forutsetninger enn de som ikke har det. Det hjelper ikke å bare ha praktisk arbeid, uten å ha den helt grunnleggende teorien først. Hvis praktikantene ikke lærer hvor mye de skal mate fisken, kan det være fisken ikke vokser. Dette gjør at det blir vanskelig å selge den, i tillegg til at det vil ta mye lenger tid. Vannkvaliteten er også ganske avgjørende å lære, da det vil ta mye tid å bare «teste» ut noe. Dette betyr at fag er viktig å lære, men at det ikke «sitter i hendene» før man også har gjort det i praksis. Videre kan det også diskuteres hvorvidt et 4 måneders opplegg kan gi like mye om de tradisjonelle skolefagene som de gjør på et bachelorløp på ISPG i akvakultur. Erfaringen de får på programmet gir dem kunnskap og kjennskap til markedet for tilapia i tillegg til at det bidrar til kunnskap om å ha sitt eget anlegg.

En praktikants intensjoner og ønske om å bli entreprenør er den sterkeste driveren for å få til entreprenøriell utvikling (Ajzen, 1991). I teorien nevnes det også at oppmøte på programmene blir brukt for å måle alvorret i deltagerens intensjoner, men dette blir vanskelig i dette caset. Deltagerne bor på anlegget og er «pliktet» til å møte. Dersom de ikke møter, så er det ingen andre som tar vare på dammene deres.

En annen motivasjonsfaktor som nevnes under intervjuene er plattformen som nå bygges av Papa Pesca. Denne plattformen gir praktikantene mulighet for å starte egen oppdrett og tjene penger uten å måtte gå i banken samt å starte opp helt alene. Papa Pesca stiller med alt de trenger, mot at de tar en sum penger. Motivasjonen for å delta i programmet kan derfor være at denne plattformen gir dem en unik mulighet de ellers ikke hadde fått. Ettersom de fleste oppsummerer at økonomi er den største faktoren, blir det spennende å se hvordan dette utvikler seg med plattformen. Etter teorien til Robb et al. (2014) så kommer det også an på individet i seg selv. Det er nettopp dette som blir spennende å følge med på når plattformen er klar. Det er noen av informantene som har nevnt noen av faktorene som nevnes i teorien til Robb et al. (2014), og det spørres også derfor om dette vil tas til etter tenkning av Papa Pesca når de skal avgjøre hvem som skal være med på plattformen. Plattformen er som tidligere nevnt et opplegg for utvalgte praktikanter hvor de kan starte «på egenhånd», men med hjelp av Papa Pesca. De får muligheten til å tjene sine egne penger, men Papa Pesca tar en andel av dette. Praktikantene slipper å ta opp lån for å teste ut drømmen om å bli en entreprenør. Evalueringene som rådgiverne gjør har mye å gjøre med praktikantens kunnskap, utførelse av arbeid og motivasjon. Disse faktorene er også nevnt i teorien.

En annen motivasjonsfaktor kan ha vært at praktikantene mottar et sertifikat etter endt opplæring. Sertifikatet kan spille en stor rolle når praktikantene skal søke seg jobb eller søke om lån for å starte egen virksomhet. Det er noen av informantene som har nevnt at de ikke mottok sertifikatet etter endt opplæring, og at de har prøvd å få tak i dette i ettertid. Når dette kom frem tolket jeg det som svært viktig for dem å få dette sertifikatet, da informantene ved flere anledninger hadde prøvd få tak i dette. Sertifikatet viser at de har fullført et opplæringsprogram og deres erfaring med akvakultur. Å ha dette sertifikatet kan være helt avgjørende i en jobbsøkersituasjon eller eventuelt når de søker om lån. Flere av informantene har ikke utdanning og sertifikatet er deres eneste papir på at de har erfaring og fått opplæring.

Forskningsspørsmål 3: *Hvilken betydning har motivasjonen til praktikantene for å delta i programmet?*

Etter å ha gått igjennom funnene og deltageres motivasjon har det fremkommet at motivasjonen har en betydning for praktikantene for å delta i programmet. Det har blant annet mye å si for hvordan de utfører oppgavene sine på anlegget. Ettersom at rådgiverne evaluerer de hver dag, så vil det helt klart ses en forskjell på de som er motivert og utfører oppgavene sine raskt og riktig, versus de som ikke bryr seg så mye og kanskje ikke har fått med seg det rådgiverne har sagt flere ganger. En av informantene har påpekt at praktikantene ofte bare nikker og sier «ja» at de har forstått, selv om de ikke har forstått. Dette kan ses i sammenheng med motivasjon. Dersom praktikanten er motivert, stiller de spørsmål og vil få det til riktig.

Av et par av informantene fremgår det at man trenger å være «dedicated» for å bli en entreprenør. Å være «dedicated» blir i denne sammenheng sett på som å være motivert. Dersom motivasjonen uteblir, kan det være at praktikantene slutter på anlegget. Hva er det som eventuelt holder dem igjen da? Ved spørsmål om hva motivasjonen deres var for å bli med på programmet, så var det hovedsakelig å få erfaringen med oppdrett. Denne erfaringen uteblir dersom de slutter på programmet.

For å bidra til entreprenøriell utvikling etter endt program har de som tidligere nevnt også startet å bygge en entreprenøriell plattform ved siden av anlegget. Dette er i oppstartsfasen og vil være noe enkelte praktikanter får tilbud om etter endt opplæring. Papa Pesca vil velge ut enkelte praktikanter som de mener fortjener en plass på plattformen. Plattformen er til for å hjelpe praktikantene å starte noe etter endt opplæringsprogram og muligheten til å tjene penger. Mange sliter med å få lån til dette, og plattformen er derfor en mulighet for å fortsatt kunne starte opp noe. Hver praktikant får da to store dammer (en modul), på ca. ett hektar. Det er tilgang på vann og infrastruktur. De får settefisk, fôr og alt de trenger for å komme i gang. Papa Pesca ønsker at praktikantene da skal dele sin profitt gjennom «profitsharing/share-ponding», man kan si at de på en måte blir en «partner» for praktikantene på plattformen. Dette er også for å overholde jordeiendomsreglene i landet.

Jordeiendomsreglene i Mosambik er kompliserte. Det er myndighetene som eier landet og regulerer hvem som skal få leie området. For å få land må praktikanten eller den som ønsker å leie land, sende inn en forespørsel og en plan for hvordan landet skal brukes. Praktikanten eller den som ønsker land har to år på å starte prosjektet og dette kan gjøre det vanskelig for

praktikantene å starte opp alene. Det tar mye tid og penger å starte opp et eget anlegg, og to år blir sett på som kort tid. Dersom man ikke har startet prosjektet innen to år, så reduserer de oppdrett området du har fått tildelt. Videre må de også snakke med den nærmeste «community chief» for å få tillatelse til å starte prosjektet i det konkrete området og en akademisk institusjon må også gjøre en miljøundersøkelse i området. Videre koster det 600 MZN per hektar i servicegebyr og man er da ikke sikret land. 600 MZN per hektar er en del penger når praktikantene kun får 3700 MZN i måneden.

For at praktikantene også skal kunne klare seg selv, så må de lære om den økonomiske delen, samt hvordan de eventuelt kan få bistand eller hjelp til å starte opp egen entreprenøriell virksomhet. Det fremgikk av informantene at de fleste ikke visste om hvor de skulle henvende seg. De aller fleste visste at man måtte til banken for å få lån. Det var kun en som visste et sted man kunne henvende seg for å få hjelp, dette var fordi informanten kom fra et annet anlegg og var sendt til Papa Pesca fordi hen var en av de beste. Oppfatningen min av dette er at det er flere faktorer til at praktikantene ikke starter egen oppdrettsvirksomhet. Det er mangel på informasjon om hvor de kan henvende seg, det er vanskelig å få tilgang på finansiering, og at de lærer ikke grunnleggende om økonomi på programmet. Disse faktorene er avgjørende og gjør det vanskelig å gjøre en vurdering på om det er det enkelte individets faktorer som spiller en rolle. Dersom alle disse grunnleggende tingene hadde vært på plass, så hadde det trolig vært enklere å se på faktorene til individet som Robb et al., (2014) nevner i sitt rammeverk.

Et annet perspektiv som er viktig å ta med i vurderingen er at praktikantene etter hvert skal ut av Papa Pesca. Ettersom at plattformen ikke enda er bygget, så har de informantene som har avsluttet programmet begynt å jobbe. Ingen av dem har startet entreprenøriell aktivitet innenfor oppdrett. Når de ble spurt om temaet innenfor hvor de kan gå for å få informasjon om ulike temaer for å starte entreprenøriell virksomhet, så visste de ikke hvor de skulle henvende seg. Da temaet om hva man trengte for å starte opp eget oppdrett, var det noen av informantene som svarte at man først måtte lage dammene, dette kan tolkes som at man først må ha land. Ettersom at praktikantene får mulighet til å tjene sine egne penger på plattformen, så kan det være at de får spart opp noe kapital og kan starte opp noe eget etterpå. Dette er vanskelig å si noe om, før man vet hvor mye de kan tjene og hvor stor andel som går til Papa Pesca.

Dersom praktikantenes motivasjon kan ha vært å være sikret lønn i de 4 månedene på anlegget, så vil driven til praktikantene være lav. I tillegg vil ikke utformingen av programmet ha mye å si dersom motivasjonen kun var å sikre lønn i noen måneder. Derimot så er det ingen av informantene som nevnte dette, de nevnte derimot at lønnen var svært lav og at det ofte ikke var nok til å dekke deres behov. Det kan også nevnes at hvordan praktikantene selv ser på seg selv kan ha betydning. Ettersom at de både ser på seg selv som praktikanter og arbeidere, med mulighet for jobb etterpå kan det ha en betydning. Hvis de kun ønsket seg en inntekt og en jobb etterpå, vil utfallet av programmet være dårlig. Da var ikke praktikantens intensjon riktig for programmet. Det er derimot flere som nevner at de ønsket å delta i programmet for å oppfylle drømmen om å bli entreprenør, og at dette er det som driver dem videre.

Rekruttering av studentene

Forskningsspørsmål 4: *Hvilke kriterier benyttes for rekruttering av kandidatene og hvilken betydning har dette for suksessen til programmet?*

Det følger av teorien at for at EET-programmene skal få resultater, så er en av nøkkelfaktorene deltagerne og deres egenskaper. I den sammenheng er det viktig å se hvordan utvelgelsesprosessen er for dette opplæringsprogrammet. Programmet fokuserer på å bygge kunnskap og ferdigheter hos praktikantene for å starte en bedrift med oppdrett av tilapia. På en annen side så har det fremkommet informasjon fra noen av informantene om at programmet ikke lærer praktikantene om den økonomiske delen av prosessen. Dette gjør det svært vanskelig for praktikantene å starte opp noe, da økonomi er helt grunnleggende for å få det til. Ettersom økonomi er den største årsaken til at det er vanskelig å starte opp noe, i følge informantene, så er det helt avgjørende at de lærer dette på programmet. Det var ikke alle informantene som nevnte dette. Dette temaet ble relevant da temaet om hvilke forbedringer programmet kunne få eller om de kunne snakke om den økonomiske delen av oppdrett. Om programmet da kan svare til sitt formål, nettopp å få praktikantene til å starte entreprenøriell utvikling etter endt program, er vanskelig å si når de ikke lærer helt grunnleggende økonomi.

Programmet har ingen konkrete kriterier når de lyser ut plassene. De kriteriene som benyttes for rekruttering av kandidatene har fremgått av intervjuer. Kriteriene som benyttes er at studentene kan lese og skrive, helt grunnleggende ferdigheter. De stiller derimot ingen krav til at de har en utdanning. Dette kan ha sammenheng med at Chief Hokwè ønsket at de skulle

bidra til lokalsamfunnet og landsbyen de sogner til da få har utdanning eller jobb generelt. Dette har sammenheng med det Minniti & Lévesque, (2008, s. 605) nevner i sin teori om at entreprenørskap fungerer som en motor bak økonomisk vekst og skaper arbeidsplasser innen lokalsamfunn. På en annen side så kan dette være for å få et mangfold og bidra til å hjelpe de som ikke har råd til utdanning. Formålet er jo at praktikantene skal starte opp noe selv. I følge teorien så er utdanning en viktig faktor til dette, men på en annen side så virker det ikke som at Papa Pesca tenker på dette når de tar inn kandidater. Det er foreløpig heller ikke klart å se en sammenheng med dette, da det ikke er noen praktikanter som har startet opp noe selv etter endt program. Det er derimot kun to som hadde startet opp noe før programmet, og de hadde begge høyere utdanning. Dette kan ha sammenheng med teorien, der en av faktorene er utdanning. Målet med både utdanning- og opplæringsprogrammene er å utvikle holdninger, kunnskap og ferdigheter som må til for å starte entreprenørskap (Robb et al., 2014, s. 7). Dette kan både praktikanter med og uten utdanning oppnå. En av informantene nevner derimot at de med høyere utdanning er flinkere og skjønner mer av det som skjer på anlegget. De klarer som regel å regne ut biomassen selv uten at de trenger hjelp.

Informanten har videre nevnt at det er vanskelig å lese hver enkeltes personlighet under et intervju. På en annen side så nevner teorien at profilen til individet referer til mer enn kun personlighet. Det gjelder blant annet grunnleggende demografiske identifikasjoner og faktorer relatert til personligheten og egenskaper. Dette kan igjen ses i sammenheng med hva kandidaten har gjort tidligere, som tidligere arbeidsforhold eller utdanning. Wang og Wong (2004) nevner at *“As is the normal practice in social research, evaluations of EET programs often segment results according to factors such as gender, age, or parental background”* (Valerio et al., 2014, s. 44). Dette er faktorer som er helt grunnleggende og som intervjuerne får informasjon om på forhånd av intervjuet. Lüthje og Franke (2003) og Rauch og Frese (2007) skriver at noen typer personlighetstrekk har blitt knyttet til positive entreprenørutfall. Karakteristikk som selvtillit, risikotilstand og samarbeid er ofte faktorer som EET-programmene ønsker å bygge hos den enkelte og er også linket til entreprenørutfall. I dette casestudiet så er en gjengående faktor samarbeid. Det er flere av informantene som har utviklet dette gjennom å delta i programmet. Dette er blant annet fordi de er avhengige av å hjelpe hverandre når det kommer til å for eksempel høste inn fisken. Flere av informantene nevnte ulike situasjoner hvor de måtte samarbeide. Uten samarbeid ble det vanskelig å drive oppdrett da man ikke klarer å gjøre alt arbeidet selv.

Selvtillit er også en karakteristikk som kan knyttes til positive entreprenørutfall. Selvtillit handler om å ha en positiv selvoppfatning av seg selv og at en stoler på seg selv (NHI, u.å). Uten selvtillit er det vanskelig å ha tro på at man klarer å lykkes. Funnene viste at få av deltagerne hadde selvtillit. Ved spørsmål om hvilke styrker de hadde eller hvorfor de trodde at de ble plukket ut, var det nesten ingen som nevnte noe positivt om seg selv eller som kunne tolkes som et hint av selvtillit. Det ble ikke nevnt noen konkrete styrker under intervjuene. I tillegg så lo mange av informantene da spørsmålet ble stilt og mange ble sjenerte. Tolkningen av dette kan være at det ikke er kultur for å skryte av seg selv eller at de ikke ønsker å gjøre det fordi det kan være «feil». En av informantene nevnte blant annet at hen ikke ville lyve, og at hen ikke visste og derfor ikke hadde noe svar på spørsmålet. Det var derimot en som nevnte at hens tidligere sjef sendte de beste fra jobben til anlegget. Dette kan tolkes som et hint av selvtillit og at hen visste at hen var god.

Betydningen for hvilke kriterier som benyttes for rekruttering vil ha noe å si for suksessen til programmet. Det vises blant annet til at de aller fleste informantene har nevnt at motivasjon er det viktigste for å skape egen virksomhet. Dersom en av praktikantene ikke er motivert, så vil dette påvirke programmets suksess ved at de kanskje ikke er motivert for å starte egen virksomhet. Videre fremgår det informasjon om at kriteriene for rekrutteringen er at de kan lese og skrive, men ingenting om deres personlighet eller karakteristikk. En av informantene har oppgitt at det er vanskelig å bli kjent med en persons personlighet ved et kort intervju og at det derfor er vanskelig å se etter spesifikke egenskaper. Dette kan ha betydning for suksessen ved at praktikantene ikke har egenskapene som nevnes i teorien. Dersom praktikanten for eksempel ikke er selvsikker, vil det være vanskelig for dem å stå ovenfor uventede og stressende situasjoner, noe som gjør at de kanskje ikke klarer å takle dette (Baum & Locke, 2004).

Oppsummering

Som tidligere nevnt, så er min oppfatning at faktorer som manglende opplæring i den økonomiske delen, vanskeligheten med å få finansiering og land de største årsakene til at det ikke skjer entreprenøriell utvikling. Teorien som er presentert i besvarelsen fokuserer på tre fundament: utformingen av programmet, personkarakteristikker og konteksten (politisk, økonomisk og kulturelt). Det virker som at konteksten spiller den største rollen og har vært enklest å identifisere gjennom intervjuene. På en annen side så er det også identifisert mulige

årsaker som kan knyttes til utformingen av programmet og personkarakteristikker.

Informasjonen som har kommet fram under intervjuene henger sammen med teorien.

Informasjonen som har kommet frem fra de ulike temaene gjør at problemstillingen kan besvares. Temaene som handler om hvordan utformingen av programmet har vært, har gitt informasjon om hvordan teorien nevner hva som gir best utfall etter endt program. Dette er betraktninger som er viktig å ta med seg videre for å forbedre programmet, slik at det kan gi positive entreprenørutfall. Når det kommer til temaet som handler om motivasjon og hvilken betydning dette har, gir det en indikasjon på hvorfor det ikke er startet entreprenøriell virksomhet etter endt program. Det handler om hvilke karakteristikk og egenskaper de enkelte praktikantene har og om deres intensjon har vært på riktig sted når de har søkt på programmet. Dette temaet har også gitt en oversikt over at dette kan endre seg underveis i programmet, da en av informantene ombestemte seg under opplæringen. Utvelgelsen og kriteriene har også hatt en del å si for utfallet. Teorien har nevnt faktorer for det enkelte individet som kan ha noe å si for positive entreprenørutfall. Av informasjonen så fremgår det ikke at alle disse faktorene tas i vurdering, men kun ett eller to. Dette er blant annet fordi de mener det er vanskelig å forstå og se den enkeltes personlighet etter kun ett intervju. Teorien her er derfor interessant, fordi det kunne vært spennende å se om dersom programmet hadde tatt alle disse faktorene i betraktning, om dette kunne gjort en forskjell. Allikevel så nevner teorien at tre ting må være på plass.

Utformingen av programmet henger direkte sammen med teorien til Robb et al. (2014).

Personkarakteristikken gjør det samme. Når det kommer til kontekst, så er det den siste av de tre fundamentene som nevnes i teorien og som informantene har vært en gjentakende faktor.

Temaene som det er fokusert på gjennom dette kapitlet henger sammen med problemstillingen ved at det svarer på ulike sider av hvorfor det ikke skjer entreprenøriell utvikling etter programmet.

Kapittel 7 - Konklusjon

Entreprenørskap er et globalt fenomen – en forretningspraksis – og omfatter en rekke forskjellige definisjoner, avhengig av hvilket synspunkt begrepet blir sett på fra. Robb et al. (2014) deler entreprenørskapsprogrammene inn i to kategorier: utdanningsprogrammer (EE) og opplæringsprogrammer (ET). Denne inndelingen ble introdusert i en global studie som omhandler entreprenørskapsutdanning og treningsprogrammer. Ettersom oppdrettsanlegget er et opplæringsprogram (ET), så vil besvarelsen begrense seg til å kun omhandle opplæringsprogram. Videre tas det utgangspunkt i Robb et al. (2014) sin forskning, hvor det nevnes tre fundament: kontekst, programmets utforming og personkarakteristikk. På grunn av begrenset med tid og ressurser, vil besvarelsen begrenses til å kun omfatte to av de tre fundamentene: programmets utforming og personkarakteristikk. Det vises blant annet til at flere eksperter mener at personlige egenskaper, talenter og ferdigheter trengs for å lykkes som entreprenør. I denne studien er rammeverket til Robb et al. (2014) og Valerio et al. (2014) benyttet. Dette rammeverket er utviklet videre ved hjelp av Everett & Furuseth (2012) og Leo Paul Dana og Craig Galbraith (2006). Tema for oppgaven er entreprenøriell utvikling, og ved å benytte ovennevnte teorier, så formuleres problemstillingen slik:

«Hvorfor starter ikke praktikanter på oppdrettsanlegget i Mosambik egen entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram?»

De tre fundamentene består av deltagerne, utformingen av programmet og kontekst (kulturelt, politisk og økonomisk). Kontekst faller utenfor besvarelsen da det var begrenset med tid og ressurser, samt at det var vanskelig å forske på konteksten da fokuset var på praktikantene og deres synspunkter.

To av de tre fundamentene er blitt introdusert som de mest sentrale fra Robb et al. (2014), og her er det undersøkt om disse kan ha sammenheng med at det ikke skjer entreprenøriell utvikling. Ved å ha utført både feltsamtaler, dybdeintervjuer og deltagende observasjon er begge fundamentene bekreftet. Videre er også flere av faktorene som nevnes konkret i fundamentet om individets egenskaper og karakteristikk, bekreftet. Fundamentene har en påvirkningskraft på om det skjer entreprenøriell utvikling eller ikke.

Fra analysen fremgår det at alle faktorene er nevnt minst en gang, og som kan ha hatt en betydning. Faktorer som utdanning, erfaring, personprofil, intensjon og interesse samt adferd/deltagelse nevnes. Faktorene som er nevnt mest er erfaring, adferd/deltagelse og utdanning. Erfaring er den faktoren som er mest nevnt og som informantene ser på som størst betydning, dette er også fordi banken kan ta dette med i vurderingen når de vurderer å gi lån. Det fremgår ingen avkreftelser om de andre faktorene som nevnes i litteraturen, men faktoren som er minst nevnt er personprofil. Etter teorien til Robb et al. (2014) så kommer det også an på individet i seg selv. Det er nettopp dette som blir spennende å følge med på når plattformen er klar.

Det er nevnt faktorer som indikerer at det siste fundamentet: konteksten, kan kan være avgjørende. Teorien til Robb et al. (2014) stemmer så vidt det fremgår av funnene som er gjort. Basert på det informantene sier så kan det trekkes en konklusjon om at alle de tre fundamentene som nevnes i teorien avgjør om det skjer entreprenøriell utvikling eller ikke etter endt opplæringsprogram. Det kan konkluderes med at utformingen av programmet har middels betydning og det samme har deltagerens egenskaper. Utformingen av programmet har middels betydning fordi at dette ikke alene nødvendigvis bidrar til at praktikantene starter opp egen virksomhet. I tillegg så har teorien nevnt at dette kan være en faktor, men ikke at det er avgjørende. Deltagerens egenskaper har også middels betydning fordi at praktikanten kan starte opp egen virksomhet selv uten de egenskapene som er nevnt i teorien. På en annen side så kan egenskapene bidra til at praktikanten enklere klarer å starte opp eller at virksomheten blir en suksess, og dette har derfor ikke en stor betydning, men middels.

Funnene sier at programmet ikke klarer å skreddersy programmet til praktikantene. Dette er blant annet fordi deltagerne har mye ulik erfaring, utdanningsnivå, personprofil, interesse og intensjoner og deltagelse. Det er vanskelig å lage et program som passer alle de ulike faktorene. Men dette er noe teorien nevner er viktig. "Despite the program diversity just described, too many EET programs fail to tailor their curriculum and methods to their audience and its needs» (Robb et al., 2014, s. 3). På en annen side, så handler det ikke kun om utformingen av programmet, det kommer også an på praktikanten selv som individ. Det er flere faktorer som spiller inn. Faktorer som personkarakteristikk har også vist seg å være en viktig del. I litteraturen til Rauch og Frese (2007) nevnes viktige egenskaper en entreprenør må ha for å lykkes, som å ha høy stresstoleranse for å kunne ta rasjonelle valg for virksomheten i stressende situasjoner. I verket til Robb et al. (2014) nevnes blant annet at

motivasjon, interesse, intensjon også har en betydning. En annen faktor som også spiller inn er utformingen av programmet, det kan for eksempel nevnes at ved mangel på opplæring i det finansielle, har i følge informantene en stor betydning. Dette er fordi det er helt avgjørende å ha det økonomiske på plass før man kan starte egen virksomhet.

Når det kommer til «De fem kategoriene», så har dette utspilt seg både i teorien og under intervjuene. Det vises til tabell 4 hvor det fremgår at alle faktorene fra teorien til Robb et al. (2014) er nevnt minst 1 gang av minst 1 informant gjennom intervjuet. Dette betyr at kategoriene som nevnes i Robb et al. (2014) har en betydning og dette gjenspeiles også i det informantene forteller. Informantene mener selv at disse kategoriene er faktorer som vil ha betydning for om de starter egen virksomhet eller ikke. Det vises blant annet til flere utsagn i diskusjonskapittelet om hvilke egenskaper informantene mener er nødvendig for å bli en entreprenør. Videre er også en stor faktor økonomi, som alle informantene har nevnt, men konteksten faller utenfor besvarelsen.

Praktiske implikasjoner

Denne studien gir Papa Pesca et innblikk i hva som fungerer og ikke fungerer i programmet. Videre redegjør besvarelsen for forbedringspunkter knyttet til Robb et al. (2014) sin teori om personkarakteristikk som gjelder utvelgelsesprosessen og utformingen av programmet. Besvarelsen gir en pekepinn på hvilken betydning de ulike fundamentene har for å skape entreprenøriell utvikling etter endt program. Papa Pesca kan bidra til å utbedre programmets utforming, som er et av fundamentene. De kan også velge sine kandidater etter personkarakteristikk, og det kan tenkes at dette har en betydning for den entreprenørielle utviklingen etter endt program, noe som teorien til Robb et al. (2014) hevder. Kontekst handler om det økonomiske, kulturelle og politiske, og det er vanskelig for Papa Pesca å påvirke disse faktorene da det er myndighetene som styrer dette. Allikevel kan Papa Pesca bidra med sine synspunkt og kan blant annet vise til at de har bidratt til at Hokwè har fått mindre arbeidsledighet etter de startet programmet. Her kan muligens også «the community leader og Hokwè» bidra. Selv om det er forskjell på de med og de uten høyere utdanning, er det likevel flere likheter, blant annet knyttet til faktoren erfaring. Alle praktikantene er sammen på anlegget og får samme erfaringen av å være med på programmet.

Informantene har kommet med enkelte forslag til hva de mener kan utbedre programmet. Forslag som å lære om finansiering er noe som etter min mening ses på som helt

grunnleggende for å kunne starte opp egen virksomhet. Andre forslag som selve utformingen av teoritimene de har på anlegget, kan også spille en viktig rolle. Det handler om hvordan praktikantene oppfatter ting og hvordan den pedagogiske delen er. Det kan derfor videre anbefales at man kan forske videre på den pedagogiske delen av programmet. Vurderingen min etter feltarbeidet var at den entreprenørielle utviklingen også kunne ha en sammenheng med de teoretiske delene de har på anlegget. Det bør ses på rådgivernes formuleringsevner, evne til motivasjon, læreteknikker og hvordan de gir tilbakemeldinger.

Teoretiske implikasjoner

Robb et al. (2014) skriver at tre faktorer påvirker utfallet for entreprenøriell virksomhet etter endt opplæringsprogram. Det er lite detaljer på konkret hvordan disse tre fundamentene kan påvirke, men det gir allikevel en viss indikasjon. Teorien til Robb et al. (2014) samsvarer med funnene som har fremkommet i studien. Det vises blant annet til at alle faktorene som gjelder personkarakteristikker ble nevnt minst en gang. Dette betyr at informantene selv nevner at disse personkarakteristikkene har en betydning og at teorien stemmer. Når det kommer til konteksten, som økonomi, så var dette en gjentakende faktor hos alle informantene. Utformingen av programmet ble også nevnt av flere informanter. Gjennom dybdeintervjuene har det fremkommet mye informasjon som også nevnes i teorien, dette gjelder blant annet faktorene knyttet til den enkelte deltager, som motivasjon.

Flere av faktorene som personkarakteristikker eksisterte før deltagerne startet på programmet, men disse hadde også en rolle under opplæringen. Motivasjon er en av karakteristikkene, og praktikanten kan ha vært svært motivert før programmet, men dette kan ha endret seg etter praktikanten startet på programmet. Dette nevner blant annet en informant. Hen var svært motivert før programmet, men det viste seg at arbeidet ble for hardt for hen og motivasjonen sank betraktelig. Dette førte også til at hen ikke ønsket å bli en entreprenør etter programmet. Når motivasjonen faller under opplæringen, så vil hen ikke gi det lille ekstra og er ikke like interessert i å lære og å følge med.

Utformingen av programmet er også noe som eksisterte før deltagerne startet, men som det er mulig å endre på underveis. Alle faktorene kan påvirke entreprenørutfallet på en eller flere måter, dette bekreftes også av informantenes fortellinger. Enkelte faktorer nevnes som større betydning enn andre, dette gjelder for eksempel konteksten og spesielt den økonomiske delen av det. Etersom dette er den faktoren som nevnes mest og åpenbart har størst betydning i

følge informantene, så anbefales det at de får mer opplæring i det økonomiske på programmet. Dette kan bidra til å øke forståelsen og kunnskapen om grunnleggende økonomi og hvordan man kan gå frem for å søke lån.

For at praktikantene også skal kunne klare seg selv, så må de lære om den økonomiske delen, samt hvordan de eventuelt kan få bistand eller hjelp til å starte opp egen entreprenøriell virksomhet. Det fremgikk av informantene at de fleste ikke visste om hvor de skulle henvende seg. De aller fleste visste at man måtte til banken for å få lån. Det var kun en som visste et sted man kunne henvende seg for å få hjelp, dette var fordi informanten kom fra et annet anlegg og var sendt til Papa Pesca fordi hen var en av de beste. Oppfatningen min av dette er at det er flere årsaker til at praktikantene ikke starter egen oppdrettsvirksomhet. Det er mangel på informasjon om hvor de kan henvende seg, det er vanskelig å få tilgang på finansiering, og at de lærer ikke grunnleggende økonomi på programmet. Disse faktorene er avgjørende og gjør det vanskelig å gjøre en vurdering på om det er det enkelte individets faktorer som spiller en rolle. Dersom alle disse grunnleggende tingene hadde vært på plass, så hadde det trolig vært enklere å se på faktorene til individet som Robb et al., (2014) nevner i sitt rammeverk.

Det økonomiske har helt klar vist seg å være avgjørende for om praktikantene startet egen virksomhet etter endt opplæringsprogram. At praktikantene ikke får økonomisk opplæring på programmet, gjør at de ikke forstår seg på grunnleggende økonomi. Dette rammer spesielt de uten utdanning hardt. Økonomi er den første og den viktigste delen av å starte egen virksomhet. Etersom det ikke er enkelt å få lån hos banken, er det enda viktigere å få riktig opplæring i økonomi eller at praktikantene lærer seg hvordan de enklere kan få lån. Ingen penger, ingen virksomhet, og ingen entreprenøriell utvikling etter endt program.

De viktigste funnene har vært at utformingen av programmet og personkarakteristikk har en betydning for suksessen til programmet. Utformingen har noe å si ved at det helt grunnleggende må være på plass før praktikantene kan starte opp noe eget. I dette menes at opplæring innen økonomi er sentralt. Praktikantene må blant annet lære hva renter er, konsekvensene ved å ikke betale lånet, hvilken betydning dette kan ha for fremtiden deres og mer. Personkarakteristikk har betydning ved at praktikantene må være motivert for å starte opp noe eget. Funnene har også vist at visse egenskaper kan føre til positive gründerutfall og det kan derfor ha betydning hvordan utvelgelsesprosessen er.

Litteratur

African Economic Outlook. 2012. «Promoting Youth Employment.» http://www.africaneconomicoutlook.org/en/in-depth/youth_employment/.

Ajzen, Icek. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50. 179-211. 10.1016/0749-5978(91)90020-T.

Apentik, C., & Parpart, J., (2009) Working in Different Cultures: issues of Race, Ethnicity and Identity in Desai, V., & Potter, R., (ed.) *Doing Development Research* London: SAGE Publications.

Baum, J Robert & Locke, Edwin. (2004). The Relationship of Entrepreneurial Traits, Skill, and Motivation to Subsequent Venture Growth. *Journal of Applied Psychology*. 89. 587-598. 10.1037/0021-9010.89.4.587.

Botha, M. 2006. "Measuring the Effectiveness of the Women Entrepreneurship Programme (WEP) as a Training Intervention on Potential or Start-Up and Established Women Entrepreneurs in South Africa.» Doctoral Dissertation, Economic and Management Sciences, University of Pretoria, Pretoria, South Africa.

Dana, L., & Galbraith, Craig S. (2006). Poverty, developing entrepreneurship and aid economics in Mozambique: A review of empirical research. In *Developmental entrepreneurship* (s. 187-201).

Dana, L., Ratten, V., & Honyenuga, B. (2018). *African Entrepreneurship : Challenges and Opportunities for Doing Business* (1st ed. 2018. ed., Palgrave Studies of Entrepreneurship in Africa). Cham: Springer International Publishing : Imprint: Palgrave Macmillan.

De nasjonale forskningsetiske komiteene (2016). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Hentet fra <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>

Everett, Larry Euris og Furuset, Inger (2012). *Masteroppgaven* (2. utg). Universitetsforlaget.

Filmer, Deon and Louise Fox. 2014. Overview: Youth Employment in Sub-Saharan Africa. Washington, DC: World Bank. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0

FN-sambandet. (25.03.2019) Mosambik. Hentet fra <https://www.fn.no/Land/Mosambik>

FN-sambandet. (2020). Befolkningstall. Hentet fra <https://www.fn.no/Statistikk/befolkningstall>

Foss, N. J. & Klein, P. G. (2012) What is entrepreneurship?. In *Organizing Entrepreneurial Judgment: A New Approach to the Firm* (pp. 23-42). Cambridge University Press.

Fossåskaret, Erik, Fuglestad, Otto Laurits og Aase, Tor Halfdan. (2006). *Metodisk feltarbeid (4. opplag)*. Oslo. Universitetsforlaget.

Friedrich, C., & Visser, K. (2006). Building Human Capital in Difficult Environments: An Empirical Study of Entrepreneurship Education, Self-esteem, and Achievement in South Africa. In *Developmental Entrepreneurship: Adversity, Risk, and Isolation* (Vol. 5, pp. 355-378). Emerald Group Publishing Limited.

Hem og Orre (2019) Mosambik. i SNL (red). Hentet fra <https://snl.no/Mosambik>

Huber, L., R. Sloof, and M. V. van Praag. 2012. "The Effect of Early Entrepreneurship Education: Evidence from a Randomized Field Experiment.» Discussion Paper 6512, Institute for the Study of Labour, Bonn.

Karlan, D., and M. Valdivia. 2011. "Teaching Entrepreneurship: Impact of Business Training on Microfinance Clients and Institutions.» *Review of Economics and Statistics* 93 (2): 510–27.

Kilby, P. (1983). An entrepreneurial problem: The role of alien entrepreneurs in economic development. *American Economic Review*, 73, 107.

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2017) *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Kvale, Steinar (2009). *Det kvalitative forskningsintervjuet*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Lopes, A., (1998) The Language Situation in Mozambique, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 19:5, 440-486, DOI: 10.1080/01434639808666364

Loseke, D. R. (2012). *Methodological thinking: Basic principles of social research design*. Second edition. London:Sage.

Lüthje, Christian & Franke, Nikolaus. (2003). The 'Making' of An Entrepreneur: Testing a Model of Entrepreneurial Intent among Engineering Students at MIT. *R&D Management*. 33. 135 - 147. 10.1111/1467-9310.00288.

Mabogunje, A., Hansen, P. K., & Berg, P. (2018). Framing Perspective on Entrepreneurship. In: Turcan, R., & Fraser, N. (2018). *The Palgrave Handbook of Multidisciplinary Perspectives on Entrepreneurship* (1st ed. 2018. ed.). Cham: Springer International Publishing : Imprint: Palgrave Macmillan.

Minniti, M., & Lévesque, M. (2008). Recent developments in the economics of entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 23(6), 603-612.

Nafukoho, F. M., & Muyia, M. A. H. (2010). Entrepreneurship and socioeconomic development in Africa: A reality or myth? *Journal of European Industrial Training*, 34(2), 96–109. DOI: 10.1108/03090591011023961

Nafziger, E. (1970). The Relationship Between Education and Entrepreneurship in Nigeria. *The Journal of Developing Areas*, 4(3), 349-368.

Naude, W. & Havenga J. (2005). «An Overview of African Entrepreneurship and Small Business Research.» *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, 2005, 101-19.

NDLA (2019). Formelle og uformelle intervju. Hentet fra:
<https://ndla.no/nb/subjects/subject:43/topic:1:190302/topic:1:197975/resource:1:190651>

NHI (u.å.) Selvtillit og selvbilde. Hentet 05.05.2020 fra <https://nhi.no/familie/barn/selvtillit-og-selvbilde/>

Nielsen, S. L, Klyver, K, Evald, M. R & Bager, T. (2012). *Entrepreneurship in theory and practice*. UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Norges Vel. (2011) Fiskeoppdrett for lønnsom næringsutvikling. Hentet 29.05.2020 fra <https://www.norgesvel.no/prosjekter/fiskeoppdrett-for-lonnsom-naeringsutvikling?rq=madagaskar>

Norges Vel. (2017) Starter pilot for fiskeoppdrett i Mosambik. Hentet 29.05.2020 fra <https://www.norgesvel.no/prosjekter/starter-pilot-for-fiskeoppdrett-i-mosambik>

Nyakudya, F., Simba, A., & Herrington, M. (2018). Entrepreneurship, gender gap and developing economies: The case of post-apartheid South Africa. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 30(4), 293-324. DOI: 10.1080/08276331.2017.1412612

Oosterbeek, H., M. van Praag, and A. Ijsselstein. 2010. “The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurship Skills and Motivation.» *European Economic Review* 54: 442–54

Pittaway L. & Cope J. (2007). «Simulating entrepreneurial Learning: Integrating Experiential and Collaborative Approaches to Learning». *Management learning* vol. 38 s. 211-232.

Ratten, V. & Jones, P. (2018). Bringing Africa into Entrepreneurship Research. I Dana, L., Ratten, V & Honyenuga, B. *African Entrepreneurship: Challenges and Opportunities for Doing Business*. (1 st ed. 2018, s. 9- 27). Cham: Springer International Publishing : Imprint: Palgrave Macmillan.

Rauch,A., and M. Frese. 2007.“Let’s Put the Person Back Into Entrepreneurship Research: A Meta-Analysis on the Relationship Between Business Owners’ Personality Traits, Business Creation and Success.» *European Journal of Work and Organizational Psychology* 16 (4): 353–85

Robb, Alicia, Alexandria Valerio, and Brent Parton, eds. 2014. *Entrepreneurship Education and Training: Insights from Ghana, Kenya, and Mozambique*. World Bank Studies. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-0278-2. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

Robb, Alicia, Alexandria Valerio, and Brent Parton, eds. 2014. *Entrepreneurship Education and Training: Insights from Ghana, Kenya, and Mozambique*. World Bank Studies.

Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-0278-2. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO. This translation was not created by The World Bank and should not be considered an official World Bank translation. The World Bank shall not be liable for any content or error in this translation.

Rodrik, Dani. (2016). An African Growth Miracle? *Journal of African Economies*. (2018 (1), 10-27, <https://doi.org/10.1093/jae/ejw027>)

Ruiz, C., and C. Dams. 2012. “Una Mirada a las Emprendedoras de Alto Impacto en Argentina.» A2C Advisors and Multilateral Investment Fund (IDB) and InterAmerican Development Bank.

Sarasvathy, S. D, Dew, N., Velamuri, S. R., & Venkataraman, S. (2003). Three views of entrepreneurship opportunity. In Z. J. Acs & D. B. Audretsch (Eds.), *Handbook of Entrepreneurship Research*. New York: Springer.

Sæbø. (2019). *Økonomi og næringsliv i Afrika*. I SNL (red). Hentet fra [https://snl.no/%C3%98konomi og n%C3%A6ringsliv i Afrika](https://snl.no/%C3%98konomi%20og%20n%C3%A6ringsliv%20i%20Afrika)

Thuesen, Leraand, Sæbø. (2011) *Afrika*. I SNL (red). Hentet fra <https://snl.no/Afrika>.

Turcan, R., & Fraser, N. (2018). *The Palgrave Handbook of Multidisciplinary Perspectives on Entrepreneurship* (1st ed. 2018. ed.). Cham: Springer International Publishing: Imprint: Palgrave Macmillan.

Udong, E. (2013). Women fish traders and entrepreneurship: case studies from a coastal fishing community in Nigeria. In: Butijn C., van Ophem J., Casimir G. (eds) *The arena of everyday life*. Mansholt Publication Series, vol 12. Wageningen Academic Publishers, Wageninge

Unemployment, World Bank, 2019
<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=ZG>

Unger, Jens & Rauch, Andreas & Frese, Michael & Rosenbusch, Nina. (2011). Human Capital and Entrepreneurial Success: A Meta-Analytical Review. *Journal of Business Venturing*. 26. 341-358. 10.1016/j.jbusvent.2009.09.004.

United Nations Economic Commission for Africa. (2016). *The Democratic Profile of African Countries*. Hentet fra https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/demographic_profile_rev_april_25.pdf

United Nations Development Programme (UNDP). (2004). *Country evaluation: Assessment of Development results Mozambique*. Hentet fra http://web.undp.org/evaluation/documents/ADR/ADR_Reports/ADR-Mozambique.pdf

Valerio, Alexandra, Parton, Brent., & Robb, Alicia. (2014). *Entrepreneurship Education and Training Programs around the World : Dimensions for Success* (Vol. 37, Directions in

Development--Human Development). Washington, DC: World Bank. doi: 10.1596/978-1-4648-0202-7. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

Wang, C. K., and P. K. Wong. 2004. "Entrepreneurial Interest of University Students in Singapore.» *Technovation* 24 (2): 163–72.

Willis, K., (2009) Interviewing in Desai, V., & Potter, R., (ed.) *Doing Development Research* London: SAGE Publications

Zhao, H., & Seibert, S. E. (2006). The Big Five personality dimensions and entrepreneurial status: A meta-analytical review. *Journal of Applied Psychology*, 91(2), 259–271. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.2.259>

Dette var et utkast til en bred intervjuguide før den ble spesifisert til de ulike informantene og oversatt til portugisisk.

Broad Interview Guide and Topics We Would Like to Examine

Introduction questions:

- Could you start by telling a bit about yourself?
- What kind of prior education do you have?
- What did you do before you started in this program?
- Do you live here during the whole program?

Questions related to selection and participation in the education program:

- How did you find this training program?
- How long have you been in the program?
- What do you think of your stay so far?
- What do you find interesting about the education program?
- Do you remember if you had an interview here at the farm?
- What do you think made the farm choose you as a participant?

Motivation:

- Could you talk about what motivated you to participate in the education program?
- Do you remember what made you apply for the program?
- Do you remember what you wrote in the application letter?
- Do you have any notion of your life situation in 10 years?
- What does your dream life look like?
- What do you plan to do when you are finished with the education program?

A day at the aquaculture facility

- Could you talk about how you start your day at the facility?
- What are your main tasks during the day?
- What do you think of the facility?
- Do you get help from the other participants, and what type of help do you get?
- Is it hard to manage two fishing ponds?
- How many hours a day do you work?
- What does it take for you to have two ponds?
- Do you understand the terms being used in the program?

Learning situation

- Could you talk about a casual lecture situation at the facility?
- What is your opinion about the structure of the lecture?
- What is your favorite learning activity in the program?
- What about those you didn't mention?
- What have you learned so far?

Samtykket ble oversatt til portugisisk og forklart verbalt.

**Are you interested in taking part in the research project
«lack of entrepreneurial development in Mozambique»?**

This is an inquiry about participation in a research project where the main purpose is to understand lack of entrepreneurial development in Mozambique. In this letter we will give you information about the purpose of the project and what your participation will involve.

The project has been approved by Norwegian university of life sciences and the Norwegian University of Life Sciences is the institution responsible for the project.

Purpose of the project

The project will focus on the participants in the training program and the lack of the entrepreneurial development in Mozambique. Our research question will be about your opinion on how training program is formed, your motivation to participate in the program, how do you learn best, and what thoughts you have about challenges by starting your own business.

This data are collected for purpose of our (Inna and Trine´s) master`s thesis and the personal data will only be used to this purpose. You will be anonymized during our thesis, and external parties won't be possible to track your answers back to you.

During the project we will do following:

The methods will be interview and observation. The information will be recorded electronically. If you chose to take part in the project, this will involve that we will interview you in approx. 45 minutes. The interview includes question about your motivation for the program, how you have learned, and your thoughts about the future. The interview will be recorded electronically.

Why are you being asked to participate and what will participation means to you?

You are selected because you are or have been a participant in the training program. We are going to ask around 14-18 former and current participants to participate in the project.

Participation in the project is voluntary. If you chose to participate, you can withdraw your consent at any time without giving a reason, and we will exclude all your answers from our thesis. Information you give us will then be made anonymous in our thesis, and it **won't** be possible to track your answers back to you . There will be no negative consequences for you if you chose not to participate or later decide to withdraw. It will **not** affect your treatment or relationship with the program.

We will only use your personal data for the purpose specified in this information letter. We will process your personal data confidentiality and in accordance with data protection legislation (the General Data Protection Regulation and Personal Data Act).

It will only be us, the project leaders (Trine and Inna) and our counselor who will have access to the personal data. We will replace your name with a random letter. The list of names will be stored separately from the rest of the collected data. We will store the data locked away.

We will ensure that no unauthorized persons are able to access the personal data. The data will only be processed in Mozambique and will not leave the country. It might be you will indirectly recognized because the study is in one particular place with a concrete selection. The type of personal information that will be published is your occupation.

The project is scheduled to end 3rd of March 2020. The personal data, including the digital recordings will be deleted and destroyed at the end of the project. The collected data will be anonymised.

We will process your personal data based on your consent. Based on an agreement with The Norwegian University of Life Sciences, NSD – The Norwegian Centre for Research Data AS has assessed that the processing of personal data in this project is in accordance with data protection legislation.

Your rights

You have the right to:

- access the personal data that is being processed about you
- request that your personal data is deleted
- request that incorrect personal data about you is corrected/rectified
- receive a copy of your personal data (data portability), and
- send a complaint to the Data Protection Officer or The Norwegian Data Protection Authority regarding the processing of your personal data.

If you have questions about the project, or want to exercise your rights, contact:

- The Norwegian University of Life Sciences via Trine Lind Vestli, trve@nmbu.no, phone: +47 47679747 and Inna Marie Dahlen, innada@nmbu.no, phone: + 47 46 42 96 67.
- NSD – The Norwegian Centre for Research Data AS, by email: personverntjenester@nsd.no or by telephone: +47 55 58 21 17.

I have received and understood information about the project of “lack of entrepreneurial development in Mozambique» and have been given the opportunity to ask questions. I give consent:

to participate in an interview and observation studies

I give consent for my personal data to be processed until the end date of the project, approx. 3rd of March, 2020

(Signed by participant, _____ 2020.)

Yours sincerely,

Project Leaders:
Trine Lind Vestli and Inna Marie Dahlen

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway